

Aquitania hatalmi erőviszonyai az első ezredfordulón

jelige: Brandenburg

Tartalomjegyzék

Tartalomjegyzék.....	1
1. Bevezető.....	2
1.1. A források.....	3
2. Aquitania az első ezredfordulón.....	5
2.1. A hatalom lehetséges birtokosai.....	6
2.2. Fulco Nerra és IV. Vilmos.....	8
2.3. Limoges algrófjai és La Marche urai.....	9
2.4. A várurak.....	13
2.5. A klérus.....	16
2.6. A fogság, mint a megegyezést befolyásoló tényező.....	22
2.7. V. Vilmos.....	23
3. Összegzés.....	25
Mellékletek	
Térkép.....	28
La Marche urainak és Limoges algrófjainak családfája.....	29
Táblázatok.....	30
Bibliográfia.....	31

1. Bevezető

Ki volt Aquitania legfőbb ura az ezredfordulón? Ha erre a kérdésre keressük a választ, lehetőségként kínálkozik, hogy több szempontból is megvizsgáljuk az ezredforduló társadalmának aquitaniai jellegzetességeit, úgy mint a nemesség erőviszonyait, kapcsolatrendszerét és hatalmuk korlátait.

Az „Aquitania hercege” címet 955 után¹ Poitou grófjai viselték, a 990-es évek közepétől 1030-ig V. (Nagy) Vilmos.² Az általuk uralt terület emellett magában foglalta az angoulême-i, a saintes-i, a périgord-i grófságot és a limoges-i algrófságot.³ Püspökségei két egyháztartományhoz tartoztak: Angoulême, Périgueux és Saintes püspökeit a bordeaux-i érsek iktatta be, míg Limoges-ét a bourges-i érsek.⁴ A saját érsekség hiányából adódó függésen kívül Aquitania semmilyen más szempontból nem volt kiszolgáltatva más tartományoknak.

Eltérőek a vélekedések arról, hogy ekkoriban a hatalomgyakorlás és a társadalom milyen mértékű változáson ment keresztül Franciaországban. Általánosan elfogadott megállapítás, hogy a királyi hatalom teret veszített, sőt bizonyos területeken teljesen megszűnt.⁵ A tartományok élén álló grófoknak és hercegeknek nem állt rendelkezésére semmiféle államapparátushoz hasonló szervezet, amellyel a király hagyományos feladatköreinek, úgy mint a bíraskodásnak és a hadseregszervezésnek ellátását megszervezhették. Ebben kizárólag saját kapcsolati hálójukra és katonai erejükre támaszkodhattak, így módszereiket is ez határozta meg. A bíraskodásban komoly szerephez jutott a tárgyalás és a felek közötti megegyezés támogatása, amely nem mindig járt sikerrel és jelentős teret hagyott a fegyveres konfliktusrendezésnek.⁶ Emiatt a helyi hatalmak béke- és rendfenntartásra irányuló igyekezetének eredményei többféleképpen ítéltethők meg.

A Georges Duby és követői, például Jean-Pierre Poly, Eric Bournazel és Richard Landes, illetve a velük ellentétes álláspontot képviselő Dominique Barthélemy és Stephen D. White közötti vita egyik fontos kérdése, hogy az ezredforduló társadalma erőszakosabb volt-e vagy sem, mint az azt megelőző, illetve a későbbi. A legújabb vélemények szerint túlzás lenne azt állítani, hogy az ezredforduló környékén káosz uralkodott.⁷ Barthélemy szerint ez az új típusú hatalomgyakorlás eredményének a XIX. századi kutatásokra visszamenő túldramatizálása⁸, és némi marxista hatás is

1 BARTHÉLEMY 1999. 269., Ademar Cabannensis 1999. 273. A szerkesztők 965 körülre teszik.

2 BARTHÉLEMY 1999. 269. 993-ra teszi önálló pályafutásának kezdetét, míg MARTINDALE 1969. 528. szerint ez 995-ben vagy 996-ban történt.

3 PARISSE 1994. 65., 97. Fontos megjegyezni, hogy a szerző szerint Limoges inkább a toulouse-i gróf befolyási övezetébe tartozott, amivel nem értek egyet. Mint az Adémar *Krónikájából* kiderül, Aquitania hercege kinevezhette Limoges algrófját és püspökét is, ami hatalmának elég nyilvánvaló jele. Így gondolja POLY–BOURNAZEL 1991. 138. is.

4 Uo. 10.

5 DUBY 1953. 151., BARTHÉLEMY 1999. 239.

6 BARTHÉLEMY 1997. 24., WHITE 1996. 212–214.

7 Pl. BARTHÉLEMY 2000. 488–489.

8 BARTHÉLEMY 1997. 24–25.

felfedezhető benne.⁹ Stephen D. White szintén felhívja a figyelmet arra, hogy messzemenő következményekkel járhat, ha a források alapján egy társadalmat tágabb időbeli kontextusból kiragadva erőszakosnak nevezünk, anélkül, hogy megvizsgálnánk, milyen politikai, jogi problémák húzódnak meg a sztereotipizált leírások mögött.¹⁰

Duby nyomán többen úgy gondolják, hogy a központi hatalom erodálódása nem állt meg a tartományok szintjén, hanem azokon belül folytatódott, és az irányítást a várbirtokos réteg vette át.¹¹ Ez az elmélet szoros összefüggésben van ez előző bekezdésben tárgyaltakkal, így az is közös bennük, hogy újabban ezt is vitatják.¹²

1.1. A források

Az első ezredforduló Aquitaniáját illetően legfőbb forrásaink Adémar de Chabannes *Krónikája* és a *Conventum inter Guillelmum Aquitanorum comitem et Hugonem Chiliarchum* (a továbbiakban *Conventum*) címen ismert dokumentum, amelyek terjedelmüket, stílusukat és nézőpontjukat illetően rendkívül eltérőek.

Az aquitaniai nemesi családból származó Adémar, aki az angoulême-i Saint-Cybard-apátság szerzetese volt, krónikájáról és vallásos megszállottságáról egyaránt ismert. Széles körű műveltsége¹³ és a vallás misztikus elemeire való fogékonysága a külvilág iránti érdeklődésről és rendkívüli érzékenységről tanúskodnak.

A *Krónika* feltehetőleg 1026 és 1029 között keletkezett és három szövegváltozatban maradt ránk, ezek közül az Alfa (α) nevezett, legrövidebb verzió Adémar kézírásával, a Béta (β) nagyjából tíz többé-kevésbé teljes másolatban, amelyek közül a legkorábbi XI. századi, tehát nem sokkal Adémar halála után keletkezett. A harmadik, a Gamma (γ) két, Adémartól származó töredék és egy XII. századi, silány másolat formájában maradt fenn. Adémar folyamatosan javította és bővítette művét, amelyet ő maga bontott három könyvre.¹⁴

A *Krónika* főbb forrásai a VIII. században keletkezett *Liber historiae Francorum*, a későbbi éveket illetően Fredegar krónikájának folytatása, az *Annales regni Francorum* (*Annales Laurissenses Maiores*) és Astronomus *Vita Hludovicije*. Lényegében a fenti művek kompilációja alkotja az első két könyvet és a harmadik könyv elejét, egészen a 15. fejezetig, vagyis 829 karácsonyáig.¹⁵

A mű fennmaradó részét egy olyan, harmincas éveiben járó férfi írta, akinek identitását nemesi

9 BARTHÉLEMY 1999. 259.

10 WHITE 1996. 206–207., 209.

11 POLY-BOURNAZEL 1991. 104., DUBY 2005. 275. (Jean Dhondt fejezete), LANDES 1995. 25–26., LITTLE 1993. 206.

12 BARTHÉLEMY 1999. 350.

13 LANDES 1995. 102., BRUNHÖLZL 1992. 279.

14 PON 2003. 16.

15 Uo. 18.

származása és szerzetesi mivolta egyaránt meghatározta. A *Krónika* narratívájára Adémar V. Vilmos iránti rajongása éppúgy rányomja bélyegét, mint Limoges környékének nagy vitákat kiváltó szentje, Szent Martialis apostolsága melletti elköteleződése (amely később párját ritkító hamisítványok¹⁶ gyártására ösztönözte). Mivel a *Krónika* még Vilmos életében és Szent Martialis kultuszának fénykorában, az 1029-ben arra mért megsemmisítő vereség előtt keletkezett, mélységes optimizmus hatja át, Adémar későbbi összeomlásának kísérteties előjeleként.

Míg a fordítások többsége a Bétát veszi alapul¹⁷, a dolgozat a Gamma felhasználásával készült, mivel ebben számos olyan történet és információ szerepel, amelyet Adémar a Bétából még kihagyott.

Szinte a *Krónikával* egy időben keletkezett¹⁸ az aquitaniai viszonyokat és legfőképpen V. Vilmost alapjaiban másképp láttató *Conventum*, amelynek címe az elbeszélést záró, Vilmos és egyik hűbérese, Lusignani (IV.) Hugó közötti megegyezésre utal.

A szöveg három, egymástól alig eltérő példányban maradt fenn, amelyek az A, B és C elnevezést kapták. A köztük levő különbségek, bár kicsik és bizonyos mértékig szisztematikusak¹⁹, néha mégis értelemzavaróak.²⁰ A *Conventum* (elméletileg latin) nyelve egyébként is problematikus. Barthélemy „fél-latinnak” nevezi²¹, Martindale szerint pedig közelebb áll a köznyelvhez, mint a kortárs írók által használt latinhoz.²² Emiatt, bár szerzője ismeretlen, az könnyen megállapítható róla, hogy hiányos műveltséggel bírt, ami arra utal, hogy nem lehetett nagy kulturális hagyományokkal bíró kolostor szerzetese.²³ Barthélemy felveti azt is, hogy a szöveg több szerző műve, mivel szókinszben változás mutatható ki.²⁴

A szöveg rendeltetése homályos, azt leszámítva, hogy megrendelője és írója emléket akartak állítani Vilmos és Hugó viharos kapcsolatának. Ezért – és mivel csaknem egyedülálló dokumentumról van szó²⁵ – műfaját nehéz meghatározni. George Beech elképzelése szerint irodalmi műnek szánták²⁶, White szerint inkább a placitumokon kötött megegyezések elbeszéléseinek

16 LANDES 1995. 269–278.

17 Uo. 131.

18 BARTHÉLEMY 2000. 447. 1028 körülre teszi, White az 1020-as évek végére (WHITE 2004. 5. „late 1020s”, uő. 1993. 147. „Peu avant l'année 1030”).

19 MARTINDALE 1969. 540. n. 2. Néhány példa az írásmódbeli különbségekre: 'Guillelmus' – 'Willelmus', 'Hugo' – 'Ugo', 'contencio' – 'contentio'.

20 Uo. n. 5. Talán a legbizarrabb eltérés a C változatban szereplő 'incendit manus illorum' ('incidit manus illorum' helyett). (Ugyanezt l. BEECH 1995. 126.)

21 BARTHÉLEMY 2000. 447.

22 MARTINDALE 1969. 531.

23 Uo.

24 BARTHÉLEMY 1999. 348. n. 3.

25 Limoges-ban keletkeztek hasonló szóhasználatú írások a XI. században. (MARTINDALE 1969. 533.)

26 BEECH 2000. 53., és idézi WHITE 2001. 6. „proto-chanson de geste”.

gyűjteménye²⁷, Barthélemy véleménye szerint pedig memorandum.²⁸ Martindale konkrétan jogi funkció lehetőségét veti fel azzal az ötletével, hogy talán egy szóbeli szerződés rögzítése a végleges megállapodás előtt²⁹, ez azonban a szöveg részrehajlása miatt nem valószínű.

A *Conventum* cselekménye az 1020-as években játszódik, de a forrás ezen belül kevés támpontot ad, ezek a püspökök és IV. Vilmos angoulême-i gróf életrajzi adatai, továbbá a Blaye-ben tartott placitum ismert dátuma (1028³⁰). Ezek alapján a szöveg által lefedett időtartam 1022 és 1028 közé tehető.³¹

Amennyi csodálattal ír Adémar V. Vilmosról, annyi gyűlölet és felháborodás árad felé a *Conventum* szövegéből. A narratíva erősen torzít a Hugó iránti rokonszenv felkeltése érdekében, hogy célját biztosan elérje, talán még erősebben is, mint ahogy ezt Lusignan urának valós érzelmei indokolták volna. A hűbéri viszony³² „szakkifejezéseinek” szüntelen ismétlése, főleg Hugó szolgálatkészségével és Vilmos mulasztásaival kapcsolatban anélkül képes megteremteni az esküszegő Vilmos képét (aki ráadásul mindezt arrogánsan és érzéketlenül teszi), hogy a 'malefidus', 'perfidus' vagy a 'perjurus'³³ kifejezések bármelyikét alkalmazná rá³⁴, amelyeket Fulbert chartres-i püspök levele szerint a kötelességét elhanyagoló hűbérúr érdemelhet ki.

Fulbert 1020 körül, V. Vilmos herceg kérésére egy levélben fogalmazta meg a hűbéri viszonyról járó kötelezettségeket. Ezek között szerepel egymás fizikai épségének és tulajdonának tiszteletben tartása, illetve egymás megsegítése.³⁵ A püspök szerint a hűségeskü a vazallusra és a hűbérúrra egyaránt kötelezettségeket ró, amelyeket egyikük sem szeghet meg. A gyakorlatban azonban a hűbériség intézménye jelentősen eltért a levélben leírtaktól.

2. Aquitania az első ezredfordulón

Aquitaniát az ezredfordulón átszöttek a nemesség hűbéri kapcsolatainak szálai, a felek viszonya azonban ritkán követte a Fulbert által leírt modellt. A hűbérúrnak, akinek állandó kötelessége volt nagylelkűséget mutatni hűbéresei felé, szétsztható birtokai végesek voltak, ezért egy idő után ahhoz, hogy egyik *fidelis*ének adhasson, egy másiktól kellett elvennie, arra is ügyelve, hogy egyensúlyt tartson közöttük.³⁶ Természetesen minden hűbéres birtokai gyarapodását várta a kapcsolattól, ezért időnként elkerülhetetlenek voltak a konfliktusok. Ezeknek jelentős hányadát egy

27 WHITE 2001. 6.

28 BARTHÉLEMY 1999. 348.

29 MARTINDALE 1969. 532.

30 LANDES 1995. 341.

31 MARTINDALE 1969. 530–531., uő. 1997. VIII. 2., BARTHÉLEMY 1999. 340. 1019 és 1028 közé helyezi.

32 MARTINDALE 1997. VIII. 3. rámutat, hogy a szöveg egyszer sem említi Hugót hűbéresként, BARTHÉLEMY 2000. 449–450. szerint viszont Martindale túlságosan elvesztette a hűbérbirtokok és hűbéresek létezésébe vetett hitét.

33 Fulbert levelét idézi WHITE 2004. 12. n. 45.

34 WHITE 1993. 152.

35 WHITE 2004. 11–12. n. 43–45. Magyar fordítását (néhány mondat kivételével) I. Szgy. 195–196.

36 WHITE 2005. 8.

fontos nézetkülönbség okozta, amely egyenesen következett a fenti törvényszerűségből: míg a herceg hűbéresei halála után azok honorját újra szétoszthatónak tartotta, a várurak szerint apáról fiúra³⁷, esetleg nagybácsiról unokaöcsre³⁸ szállt, de mindenképpen családon belül öröklődött³⁹, ami a herceggel és az új birtokossal egyaránt szembeállíthatta őket. A vitás ügyek rendezésének két módja a *conventum* (megállapodás) és a *guerra* volt. Az utóbbi során, mivel a korszak jellemző vártípusa a *motte* volt, amely egy mesterséges dombból és a rajta található, jobbára fából épült⁴⁰ erődből állt⁴¹, általában az ostromló győzött. (Többek között ennek köszönhetően válhatott elterjedt gyakorlattá a túszejtés.)

Ahhoz, hogy eldönthessük, kit tekinthetünk Aquitania legnagyobb hatalommal rendelkező birtokosának, meg kell vizsgálni, hogy a hierarchia egyes szintjein álló nemesek milyen kapcsolatban álltak egymással és a többi szinten elhelyezkedőkkel. Két fél akkor tekintendő egyenrangúnak (mind baráti, mind ellenséges viszony esetén), ha egyik sincs huzamosabb ideig alávetve a másik akaratának. Ez az állapot akkor is fennállhat, ha egyik a másik hűbérese, mint Fulco, Anjou grófja, aki vazallusa volt V. Vilmosnak.

A legfontosabb egyházi tisztségek viselői ugyan nemesek voltak, ezért sem a klérus, sem pedig a részvételével zajló események nem választhatóak el egyértelműen a világi személyektől és tetteiktől, de mivel az egyház rendelkezett saját hierarchiával és szükség esetén egységesen fel tudott lépni ellenségeivel szemben, Aquitania fontosabb egyházi méltóságainak kapcsolatait érdemes a világiakéitól elkülönítve is áttekinteni.

A vizsgálat során szükséges kiemelt figyelmet szentelni V. Vilmos herceg személyének, hiszen a *Krónika* és a *Conventum* egyaránt őt nevezi meg a tartomány legfőbb uraként.

2.1. A hatalom lehetséges birtokosai

II. (Jámbor) Róbert, akinek uralkodási ideje szinte teljesen lefedi V. Vilmosét, első ízben trónörökösként tűnik fel Adémar *Krónikájában*, amikor édesapja, Hugó király társaságában ő is békét köt IV. Vilmos herceggel.⁴² Nem egyedi jelenség, hogy béke vagy egyezség megkötésekor a felek valamelyikének örököse is jelen volt.⁴³ Ez arra utal, hogy a szerződés (a hűbéri viszonyhoz hasonlóan) az egyik fél halálakor megszűnt, tehát az örökösök jelenlétében kötött békét a felek

37 *Conventum* I. 93–94. in BEECH 1995. 127–128. „*hoc castrum rectitudo erat Hugoni sicut fuerat patris suo*”

38 Uo. 135. I. 283–284. „*Ut vidit Ugo perrexit ad castrum Kassiacum quę fuit avunculo suo quae Petrus tenebat injuste...*”

39 Uo. 135–136. I. 286–288. „*fecitque Ugo pro hoc quia cogitavit habere rectum quia fuerat patri suo vel ad aliis parentibus suis quem perdebat.*”

40 PON 2003. 26.

41 BARTHÉLEMY 1999. 258.

42 Ademar Cabannensis 1999. 151. III. 30. I. 21–22.

43 *Conventum* I. 335–337. in BEECH 1995. 138. Lusignani Hugó hűséget fogad V. Vilmosnak és fiának.

tartósnek szánták; ugyanakkor ezzel valószínűleg az öröklés rendjét is nyomatékosítani akarták.

Feltehetőleg az ifjú király⁴⁴ és Aldebert de La Marche között hangzott el Tours ostrománál (997 körül⁴⁵) a méltán híres párbeszéd: „*Ki tett téged gróffá?*» Aldebert pedig visszakérdezett: «*Ki tett téged királlyá?*»”⁴⁶ Ez a megalázó incidens arról tanúskodik, hogy híján a megtorlás megfelelő és hatékony eszközeinek, a király kénytelen volt eltűrni, hogy egy egyszerű gróf sértegesse. A fenti anekdotában Aldebert (aki egyes vélemények szerint sosem volt gróf⁴⁷) megengedhetetlen hangot üt meg Róberttel szemben, ami világossá teszi számunkra, mekkora tekintéllyel bírt az uralkodó Aquitániában.

A *Krónikában* Róbert ezután nem sokkal egy sikertelen várostrom résztvevője volt.⁴⁸ Nagyjából tizenöt év múlva azzal fordította maga ellen először a fleuryi Szent Benedek-apátság szerzeteseit, majd Bourges lakóit, hogy makacsul ragaszkodott az Adémar szerint köztudottan törvénytelen származású és gyanakvással szemlélt Gauzlin apáti, majd bourges-i érseki kinevezéséhez. Jellemző módon ez utóbbit csak Odilo clunyi apát közbenjárásával tudta elérni.⁴⁹ A király ragaszkodását a sikertelen jelölthöz érthetővé teszi, hogy Gauzlin Capet Hugó törvénytelen fia, tehát Róbert féltestvére volt.⁵⁰ A következő évtizedekben két egyházi ügy kapcsán találkozunk az uralkodóval (illetve tekintélyével) Aquitániában⁵¹, az egyetlen kivétel Eudes, Déols ura egyik várának ostroma – harminc évvel az előző királyi beavatkozás után, de hasonló eredménnyel.⁵² Ennek megfelelően a *Conventum* meg sem említi.

Az alapján, hogy harminc éven keresztül úgy folytak a hercegség ügyei, hogy a király személye az elbeszélő forrásokban teljesen elhanyagolható, elég kedvezőtlen kép rajzolódik ki a királyi hatalomról és magáról a királyról is. Az említett összecsapások alkalmával Róbert ellenfele ugyan sosem a herceg volt, sőt egy esetben ő kérte a segítségét⁵³, azonban mindössze az egyenrangú szövetségesnek kijáró tiszteletben részesítette. A királyi hatalommal tehát az ezredfordulón érdemben nem lehetett számolni Aquitániában.

A *Krónika* alapján ez a X. század nagy részében is általánosnak tekinthető. Míg III. Károly 922-ben még tudott hadsereget mozgósítani a tartományban⁵⁴, IV. Lajoshoz már csak egyházi

44 PON 2003. 243. n. 340

45 Ademar Cabannensis 1999. 287. Georges Pon és Richard Landes jegyzete 995-997 körülre teszi.

46 Uo. 155. III. 34. l. 11–12. „*«Quis te comitem constituit?» Et Aldebertus remandavit ei: «Quis te regem constituit?»*” A szóváltás igazi, magyarul visszaadhatatlan élet a 'quis' szó adja, amely egyszerre jelent 'ki'-t és 'bárki'-t. Más, a mögöttes tartalmat előtérbe helyező fordításban a párbeszéd így hangza: „*Téged gróffá tett bárki is?*” „*Téged királlyá tett bárki is?*” Ez utóbbi jóval durvább sértés, mint a „*Ki tett téged királlyá?*”

47 Uo. 287.

48 Uo. 156. III. 34. l. 23–26.

49 Uo. 160. III. 39. l. 12–22.

50 BARTHÉLEMY 1999. 358.

51 Ademar Cabannensis 1999. 175–176. III. 56. l. 30–34. és uo. 179. III. 57. l. 35–36.

52 Uo. 170. III. 51. l. 3–5.

53 Uo. 156. III. 34. l. 21–24.

54 Uo. 143. III. 22. l. 37–40.

kinevezések köthetők⁵⁵, és arról sem tudni, hogy Lothár a század végén Aquitániában időzve⁵⁶ hasonló gyűlést tartott volna, mint Kopasz Károly a IX. század közepén.⁵⁷

A tartományi hierarchia élén az ezredfordulón a poitou-i grófok álltak, akik bár egy korábban is illusztris családból származtak⁵⁸, a X. század folyamán nagymértékű hatalomgyarapodást könyvelhettek el.⁵⁹ Rokonságba kerültek több jelentős, Aquitanián kívüli családdal: a roueni⁶⁰, a champagne-i⁶¹ gróf és a gascogne-i herceg⁶² családjából egyaránt nősültek. Adémar szerint V. Vilmos egészen átvette a király szerepét⁶³, beleértve a külföldi uralkodókkal való kapcsolattartást és ajándékváltásokat is.⁶⁴

Az angoulême-i grófokkal ápolt jó viszony már a 970-es években fennállt, majd IV. Vilmos gróf (988–1028) idején teljesedett ki.⁶⁵ Ő Anjou grófja, Fulco testvérét vette feleségül⁶⁶, két fia, Audoin és Geoffroy közül pedig az idősebbik Gascogne hercegének családjából nősült.⁶⁷

A jelentősebb családok közé tartozott a limoges-i algrófoké és La Marche uraié. A XI. század első évtizedei során Lusignan urai is felzárkóztak melléjük: a *Conventum*-ban szereplő Lusignani Hugó fia Bernard de La Marche lányát vette feleségül.⁶⁸

2.2. Fulco Nerra és IV. Vilmos

Az aquitaniai birtokosok közül V. Vilmos egyetlen egyenrangú ellenfele Anjou grófja, Fulco Nerra volt. A család Fulco apja, Geoffroy ideje óta rendelkezett birtokokkal Aquitániában⁶⁹, amelyeket Fulco a következő évtizedekben tovább gyarapított.⁷⁰

Ebből fakadóan a herceg bizonyos helyzetekben nem hagyhatta figyelmen kívül Anjou grófjának véleményét. Lusignani Hugó és a thouars-iak megegyezését például, amelyet Vilmos háta mögött akartak megkötni, közös erővel akadályozták meg.⁷¹

A Fulco és V. Vilmos közötti hűbéri kötelék más természetű volt, mint amely az eltérő

55 Ademar Cabannensis 1999. 146. III. 25. l. 2–3. és uo. III. 29. l. 1–5.

56 Uo. 150. III. 30. l. 1–2.

57 Uo. 136. III. 18. l. 5–13.

58 BARTHÉLEMY 1999. 271.

59 Uo. 269.

60 Ademar Cabannensis 1999. 144. III. 23. l. 5–6.

61 Uo. 149. III. 28. l. 28–32.

62 Uo. 160. III. 39. l. 25–27.

63 Uo. 161. III. 41. l. 11–13. „*Et quocumque iter ageret vel conventum publicum exerceret, potius rex quam esse dux putabatur...*” A 41. fejezet egyik, hanyagul fordított részlete megtalálható itt: Szgy. 193–194.

64 Ademar Cabannensis 1999. 161–162. III. 41. l. 17–28.

65 Uo. 163. III. 41. l. 65–68.

66 Uo. 161. III. 41. l. 1–3.

67 Uo. 188. III. 68. l. 8–9. A fejezetben szereplő, „fent említett gróf” Audoin.

68 Ehhez és a továbbiakhoz l. a mellékelt családfát (29. o.)

69 Ademar Cabannensis 1999. 151. III. 30. l. 38–41.

70 Conventum l. 25–26. in BEECH 1995. 124. és Ademar Cabannensis 1999. 311.

71 Conventum l. 10–37. in BEECH 1995. 123–124.

pozícióban lévő feleket fűzte egymáshoz, ami egyértelműen Vilmost hozta hátrányos helyzetbe. Míg ő alá volt vetve hűbérúri kötelességeinek, az adományozásnak és a védelemnek, Fulcót, aki saját tartományának köszönhetően vele egyenrangú volt, akarata ellenére semmire nem kötelezhette.

A herceg támogatása látszólag kiterjedt Fulco legnagyobb hatalmú emberére, Aimeri de Ranconra (†1024⁷²) és fiára, II. Aimerire is. A *Conventum* szerint Vilmos több ízben is a két Aimeri javára döntött, korábbi ígéretei ellenére: félbehagyott egy fegyveres konfliktust⁷³ az apával szemben, engedélyt adott neki egy lerombolt erődítmény újjáépítésére⁷⁴, fiának pedig visszaadott egy várat.⁷⁵ Az utóbbi két döntés, bár a két Aimeri javára szólt, egyértelműen a korábbi erőviszonyok visszaállítására szolgált, célja tehát nem a család hatalmának növelése volt.

Fulco sógora, IV. Vilmos, Angoulême grófja ugyanakkor V. Vilmos egyetlen állandó szövetségese volt. Kettejük kapcsolata az ideális hűbéri viszony klasszikus példája. A két férfi, akik „mindig úgy szerették egymást, mintha egy lélek lettek volna két testben”⁷⁶, kölcsönösen számíthatott egymásra.⁷⁷ Ez nemcsak katonai segítség formájában nyilvánult meg, Vilmos gróf például egy ízben a herceg közvetítője volt Lusignani Hugó ügyében.⁷⁸ Vilmos herceg pedig többek között azzal biztosította a gróf hűségét, hogy távol maradt az angoulême-i grófság belügyeitől: nemcsak a Ruffec körül kialakult véres konfliktustól⁷⁹ és az I. Aimeri halálát okozó háborútól⁸⁰, hanem a IV. Vilmost követő Audoin gróf és testvére közötti nézeteltéréstől is.⁸¹ Mivel nem tudni, ki nevezte ki az angoulême-i püspököket, előfordulhat, hogy a herceg ezt a jogot is átengedte a grófnak.

2.3. Limoges algrófjai és La Marche urai

Limousin algrófjainak, tekintve, hogy nem tartozott közvetlen befolyási övezetükbe (Limoges és Angoulême nagyjából azonos távolságra fekszenek Poitiers-től), a hercegek valamelyest ki voltak

72 Ademar Cabannensis 1999. 181. III. 60. l. 5–7. (L. még n. 80.)

73 Conventum l. 117–118. in BEECH 1995. 129.

74 Uo. 129. l. 123–128.

75 Uo. 134. l. 266–267. A három konfliktusról l. 14–16.

76 Ademar Cabannensis 1999. 163. III. 41. l. 66–68. „... ita se dilexerunt semper, ut esset eis in duobus corporibus anima una.”

77 Uo. 163. III. 41. l. 68–70., III. 60. l. 21–23., Conventum l. 235–237. in BEECH 1995. 133., l. még BARTHÉLEMY 2000. 454.

78 Conventum l. 235–239. in BEECH 1995. 133.

79 Ademar Cabannensis 1999. 181. III. 60. l. 10–21. Adémar szerint egy régóta tartó konfliktus végére akart pontot tenni Vilmos, Marcillac algrófja és testvére, Odolric, amikor törbe csalták és megcsónkították a harmadik fivért (feltehetőleg féltestvérüket), Audoint, Ruffec birtokosát, holott Szt. Eparchius testére tettek esküt a béke megtartására.

80 Uo. l. 1–11. Aimeri várat épített IV. Vilmos ellen, míg ő Rómában tartózkodott. A várat hosszas ostrom után sikerült csak elfoglalni. Aimerit Vilmos fia, Geoffroy ölte meg.

81 Uo. 188. III. 67. IV. Vilmos halála után Geoffroy hadműveletekbe kezdett Audoin ellen, de végül – látva a túlerőt – megadta magát.

szolgáltatta, és kapcsolatuk korántsem volt harmonikus. IV. Vilmos egy időben kifejezetten ellenséges viszonyban állt Géraud-val.⁸²

A család ekkoriban kezdte kisajátítani a város egyházi tisztségeit. A Géraud-t követő népes generációból Hildegair (969–990), majd Hilduin (990–1014)⁸³ volt Limoges püspöke, míg Gui algróf lett (1000k.–1025/27), a negyedik testvér, Geoffroy pedig a Saint-Martial apátja (991–998).⁸⁴ Az ötödik testvérről, Aimeriről csak annyit tudunk, hogy egy *guerra* során fogságba esett.⁸⁵

A következő generáció ezeket a pozíciókat nem tudta hiánytalanul megtartani. Hilduint Géraud (1014/15–1023) követte hivatalában⁸⁶, de még apja, Gui életében elhunyt, az algrófi címet pedig 1025-től testvére, Adémar viselte.⁸⁷ Hatalmuk visszaszorulásában a véletlennek is szerepe volt. Guinek valószínűleg nem volt több fia, különben a Géraud-t követő Jourdain beiktatása elé nemcsak a bourges-i érsek gördített volna akadályt. Richard Landes szerint a család térvészése felborította az addigi egyensúlyt, és az új felállás bizonytalan helyzetet teremtett.⁸⁸ Ez a véleménye abból az előfeltevéséből következik, miszerint az ezredfordulón a hatalom lényegében a várbirtokos réteg kezébe került.⁸⁹ A helyzet azonban nemcsak a váruraknak lehetett kedvező, hanem a hercegnek is, hiszen az algrófi család ezentúl jobban rá volt utalva, továbbá lehetősége volt nagyobb befolyást szerezni Limousinben (ezt Jourdain limoges-i püspök kinevezésével valószínűleg sikerült elérnie, l. 18. o.).

A Poitou és Limousint elválasztó határvidék (*marcha*), La Marche kiváló felemelkedési lehetőséget nyújtott a térséget befolyása alá vonó családnak. Öreg Boso előnyös házassága révén (a périgueux-i és angoulême-i grófok családjából nősült) fia, Hélié megörökölte a périgueux-i grófi címet.⁹⁰ A birtokok az ezredfordulón testvérről testvérré szálltak: Hélié halála után Aldebert örökölt (975e.–995/997), őt II. Boso (995/997–1003) követte, majd az utóbbi halála után fia, Hélié örökölte Périgueux-t, La Marche pedig grófi címmel Aldebert fiára, Bernard-ra szállt.⁹¹

A két család már a X. század közepén rivalizált egymással. Ekkorra tehető⁹² Benedek társpüspök megvakításának esete, akit Èbles limoges-i püspök (944–969), III. Vilmos herceg öccse utódának szánt, Hélié de La Marche azonban megvakíttatott. Ebben esetleg szerepe lehetett annak, hogy

82 BARTHÉLEMY 1999. 278.

83 Ademar Cabannensis 1999. 156. III. 35. l. 10–11.

84 PON 2003. 245. n. 357.

85 Ademar Cabannensis 1999. 163. III. 42. l. 14–16.

86 Uo. 168. III. 49. l. 17–18.

87 Uo. 183. III. 62. l. 50–52.

88 LANDES 1995. 130.

89 Uo. 25–26.

90 BARTHÉLEMY 1999. 279. A 612. oldalon található családfa kissé hiányos (nem szerepel rajta Aldebert testvére, II. Boso, továbbá az ő fiai) és Bernard de La Marche-ot Hélié fiaként tünteti fel, ami ellentmond Adémar *Krónikájának* (III. 45. l. 1–5.).

91 Ademar Cabannensis 1999. 164. III. 45. l. 1–5.

92 PON 2003. 230.

egyik testvére, Gauzbert klerikus volt⁹³, és a család talán őt szánta Limoges következő püspökének. Hélie-t és fivérét, Aldebert-t Géraud algróf és fia, Gui foglyul ejtették. Hélie megszökött és úton Róma felé elhunyt, így nem tudtak bosszút állni rajta, testvére, Aldebert pedig feleségül vette Géraud lányát.⁹⁴ A bosszú végül Gauzbert-en teljesült be, akit az angoulême-i gróf átadott a hercegnek, hogy megvakítsa⁹⁵, a limoges-i püspöki széket pedig Èbles halála után Hildegairé foglalta el.

Aldebert halála után a két család közötti ellentétek kiújultak, de egyik fél sem aratott tartós győzelmet a másik felett. Valószínű (bár Adémar *Krónikája* ezt nem erősíti meg), hogy II. Boso volt a Brosse ostrománál V. Vilmos oldalán vereséget szenvedő négy gróf egyike⁹⁶, az azonban teljesen biztos, hogy II. Boso római zarándoklata idején néhai bátyjának volt sógora, Gui algróf várat épített ellene. Ez a lépés nem nyerte el a visszatérő gróf tetszését, és egy azonosíthatatlan helyszínen zajló győztes csatát követően lerombolta a várat.⁹⁷ Nem tudni, hogy a vár elpusztítása az ütközet részeként történt-e vagy annak fejleményeként tekinthetünk-e rá. Az utóbbi esetben jelezheti azt, hogy a gróf nem érezte magát elég erősnek ahhoz, hogy megtarthassa a várat.

Az 1020-as években Géraud limoges-i püspök vállalkozott Lusignani Hugó megsegítésére Bernard de La Marche ellen⁹⁸, aki egyébként az unokatestvére volt. Ebből is látszik, hogy az egyszeri házassági kapcsolat hasonló funkciót töltött be, mint az értékes és szimbolikus ajándékok, amelyekkel a tehetősebbek biztosították egymást nagyrabecsülésükről.⁹⁹ Barthélemy épp ezért találóan nevezi ezt „klasszikus, habár törekeny” békének.¹⁰⁰

Annak jeleként, hogy a két család közötti ellenségeskedés nem ért el olyan intenzitást, hogy időnként ne tudtak volna együttműködni, a limoges-i Geoffroyt és II. Bosót egy ízben egymás oldalán is megtalálhatjuk, amikor egy éjszaka ellopták Szent Vaury testét a róla elnevezett kolostorból és a limoges-i Saint-Martialba vitték, hogy felhívják a figyelmet a saint-vauryi szerzetesek helytelen életvitelére (bár a nagy összegű váltságdíj szintén motiválhatta őket). Erőfeszítéseiket siker koronázta, mind ami a pénzszerzést, mind ami a fegyelem helyreállítását illeti.¹⁰¹

V. Vilmos egyik legnagyobb sikere a tartós Limoges–La Marche szövetség megakadályozása volt. Mivel eszközei végesek voltak, La Marche felemelkedése ellen nem sokat tudott tenni. A két

93 Ademar Cabannensis 1999. 149. III. 28. l. 25–26.

94 Uo. 147. III. 25. l. 25–40.

95 Uo. 149. III. 28. l. 25–28.

96 Uo. 156. III. 34. l. 27–31.

97 Uo. 158. III. 35. 50–55.

98 Conventum l. 152–155. in BEECH 1995. 131.

99 Az ajándékokról l. pl. Ademar Cabannensis 1999. 161–162. III. 41. l. 17–25.

100 BARTHÉLEMY 1999. 280. „une paix classique quoique fragile”

101 Ademar Cabannensis 1999. 164. III. 43.

kisebbségi család összefogása azonban sokkal jobban megkeserítette volna az életét. Ugyanakkor mivel La Marche mindenkori ura a közvetlen szomszédság miatt birtokait veszélyeztette, az algróf esetleges megerősödése pedig éppen a távolság miatt a hercegi befolyás csökkenésével járt volna, ráadásul a szövetség állandó fenntartása a szövetséges megerősödését vonta volna maga után, egyik családdal sem alakíthatott ki tartós szövetséget.

Vilmos 1003-ig, II. Boso haláláig változó sikerű küzdelmet folytatott La Marche uraival. Gençay 996 körülre tehető¹⁰² ostroma során elvesztette majd újjáépítette a leroGrimoardmbolt várat, amelynek következő ostromát Aldebert de La Marche halála félbeszakította. Adémar nem ír a II. Boso által indított támadás¹⁰³ kimeneteléről és Gençay további sorsáról, de a *Conventum*ból kiderül, hogy a vár az 1020-as években Fulco birtokában volt.

Míg Bellac alól el kellett vonulnia Vilmosnak, hiába hívta segítségül Róbert királyt¹⁰⁴, Rochemeaux ostrománál sikerrel járt (mindkét vár La Marche uraié volt).¹⁰⁵ Ugyanekkorra tehető Gui várának, Brosse-nak sikertelen ostroma is, ami arról tanúskodik, hogy Vilmos kezdettől fogva ügyelt a két család közötti egyensúly fenntartására.

1003-ból vannak ismét adataink Limoges, La Marche és Vilmos viszonyáról. Ezek arról árulkodnak, hogy a herceg továbbra is korlátozni próbálta mindkét család hatalmi törekvéseit. Ebben az évben történt, hogy az algróf elfogta és a limoges-i toronyba zárta Grimoard angoulême-i püspököt, aki szabadulását követően azonnal a pápához fordult, és sikerült elérnie, hogy Guinek Rómában kelljen felelnie tetteért.¹⁰⁶ Adémar nem ír arról, hogy a herceg beavatkozott volna a konfliktusba, de akár távol maradt, akár az ő közbenjárására engedte szabadon Gui a püspököt, azt a következtetést vonhatjuk le, hogy nem az ő oldalán állt, tehát nem volt érdeke a limoges-i algrófság erősödése.

Ugyanebben az évben távozott az élők sorából II. Boso, a La Marche-i család utolsó nagykorú (férfi) tagja. Vilmos kihasználta a helyzetet, és gyámság alá véve Aldebert és Boso kiskorú fiait, megosztotta köztük a családi birtokot, amely ezt követően nem egy kézben összpontosult. Boso fiáról a *Krónika* ezt követően nem is tudósít.

Vilmos nemcsak korlátozta a két család képviselőit, hanem olykor segítette is őket, mind várbirtokos ellenfelekkel, mind egymással szemben (ami természetesen a másik fél korlátozását jelentette). A *Krónika* az 1010-es évekből három olyan esetről tudósít, amelyekben a herceg az algrófi családot támogatta, La Marche grófjáról azonban semmit nem közöl.

Mindhárom esemény, amelyben a limoges-i családot és Vilmost azonos oldalon találjuk,

102 PON 2003. 243.

103 Ademar Cabannensis 1999. 156. III. 34. l. 17–21.

104 Uo. l. 23–26.

105 Ademar Cabannensis 1999. 163. III. 41. l. 61–64.

106 Uo. 158. III. 36. l. 19–23.

különböző természetű. Az első során Hilduin püspök a herceg segítségével felépíttette Beaujeu várát Chabanais ura, Jourdain ellen, aki katonákat gyűjtött, hogy megtámadja a várat. A püspöknek testvére, az algróf segített. Végül a két sereg összecsapását Jourdain nyerte, és Hilduinnak le kellett rombolnia Beaujeu-t, amit végre is hajtott, hiszen testvére, Aimeri fogságba esett.¹⁰⁷ Vilmos távolmaradása arról tanúskodik, hogy bár a herceget nem érintette volna hátrányosan, ha az algrófi család újabb várhoz jut hozzá Limousinben, előnyös semmiképp se lett volna számára.

Hilduin halála előtt Vilmos közös zarándoklatot tett vele Rómába¹⁰⁸, halála után pedig unokaöccsét, Géraud-t emelte a püspöki székbe.¹⁰⁹ Talán amögött is a herceg intézkedését sejthetjük, hogy Gui és Eudes, Déols ura konfliktusában II. Róbert is részt vett, igaz, sikertelenül.¹¹⁰ Az 1020-as években ellenben Vilmos Bernard de La Marche segítségére sietett Lusignani Hugó és Géraud ellen¹¹¹, tehát kezdeti egyensúlyi politikáját egész pályafutása során fenntartotta.

2.4. A várurak

A kisebb családok azzal alapozhatták meg jövőjüket, ha sikerült megszerezniük egy várat, vagy engedélyt kaptak annak építésére. A *Conventum*-beli ellenfelek, Hugó és Aimeri egyaránt ilyen család sarjai voltak. Lusignan várát Hugó nagyapja építette¹¹², Rancont pedig a nagy hatalmú apát, Aimeri¹¹³, akinek karrierje a X. század második felére tehető.¹¹⁴ Ezeket a személyeket a *honorok* folyamatos körforgása rendre éppúgy szembeállította egymással, mint a jelentősebb családokat. Mivel semmiféle titulussal nem bírtak, Adémar 'primas' és 'princeps' néven említi őket.

A rivalizálásról a *Conventum* a *Krónikánál* jóval részletgazdagabb képet ad. Míg a *Krónika* sokszor elszigetelt eseményként mutat be egy-egy ostromot, és se közép-, se hosszú távú következményeire nem derít fényt, a *Conventumból* megtudhatjuk, hogy a birtokokért szinte szünet nélkül folyt a harc.

Adémar egyetlen olyan konfliktusról sem ír, amelynek résztvevői kizárólag *princeps*ek lettek volna. Az egyetlen összecsapás, amelyben a legnagyobb családok egy tagja sem szerepel, Gauzbert-nek, Malemort urának parasztjai és Èbles, Comborn algrófja között zajlott, amikor az előbbieket kiszabadították urukat Merle várából.¹¹⁵ Sem olyan háború, amelyben V. Vilmos *princeps* vagy *princeps*ek ellen küzdött volna, sem velük kötött megállapodás nem szerepel a *Krónikában*, így mindkettőre a *Conventumban* kell példát keresnünk.

107 Ademar Cabannensis 1999. 163. III. 42.

108 Uo 168. III. 49. I. 4–5.

109 Uo. I. 17–18.

110 Uo. 170. III. 51. I. 1–5.

111 Conventum I. 152–156. in BEECH 1995. 131.

112 BARTHÉLEMY 2000. 464.

113 Ademar Cabannensis 1999. 150. III. 29. I. 7–8.

114 PON 2003. 233. n. 279.

115 Ademar Cabannensis 1999. 167–168. III. 48. I. 6–10.

Mint azt Stephen D. White is írja, ez utóbbi forrás ellentmondásosan kezeli az örökség kérdését.¹¹⁶ Míg Hugó rokonainak hűbértartokai természetesen Hugót illetik, a többiekéi újra kioszthatóak. Hugó például fenntartások nélkül elfogadta volna Parthenay ura, Joscelin *honorját*, ha Vilmos valóban neki adta volna.¹¹⁷

A hűbértartok örökölhetőségének kérdésén túl V. Vilmos és a várbirtokosok kapcsolatát egyéb, a hűbéri viszony természetét illető nézetkülönbségek is terhelték. Ezekre többek között a herceg és Lusignani Hugó viszonyának egyik jellemző epizódja, a Gençay vára körüli konfliktus végkifejlete előtti tárgyalás¹¹⁸ világít rá. Hugónak az újjáépített Gençayt át kellett adnia Vilmosnak, de mivel félt, hogy az új tulajdonos ellensége, Aimeri de Rancon lesz (aki vélhetőleg Hugó ostroma előtt is birtokolta a várat), feltételeket szabott: először más erődítményeket kért abban az esetben, ha Aimeri kapja meg Gençayt „*az ő tanácsa nélkül*”. Vilmos ettől idegenkedve találkozóra hívta Hugót, ahol felszólította, hogy bizzon benne, segítséget ígérve, ha bántódása esne. Hugó erre megjegyezte, hogy sokadik alkalommal hallja ezt, de eddig mindig csalódnia kellett. Vilmos válaszul felsorolta az összes jótéteményét. Hugó, akit ez szemmel láthatólag nem győzött meg, ekkor a hercegtől kapott *fevumát* kérte biztosíték gyanánt, és azt, hogy a herceg esetleges esküszegése az ő hűségesküjét is érvénytelenítse. A megállapodás elnyerte végső formáját: Hugó átadja Gençayt Vilmosnak, de amennyiben ő *sine consilio suo* Aimeri kezére juttatja, Hugó többé nem tartozik neki hűséggel; vagyis mindkét fél ígéretet tett arra, amit a másik leginkább óhajtott, és amit a *Conventum* végkifejlete során végül mindketten megkaptak: Gençay Aimerié lett, Hugó pedig tulajdonképpen zsarolás útján megszerezte Chizét.¹¹⁹

A fenti megegyezés (*conventum*) kialakulása során a hűbéri viszony mindhárom modellje¹²⁰ megjelenik. Hugó először az üzleti modell szerinti megállapodásra törekedve tárgyalt Vilmostal: az általa nyújtott szolgáltatásért (ez esetben Gençay átadásáért) egyenértékű viszonzást várt (a melle-i tornyot vagy helyette Chizé várát). Vilmos a politikai modellt (egyszerűbben: kényszert) alkalmazva próbálta elérni, hogy a „familiáris” modell szerint oldják meg a problémát, ami Hugó számára azt jelentette volna, hogy a gróf iránti barátságból és hűségből le kellett volna mondania a várról, amiért cserébe bízhatott volna a herceg adott szavában és barátságában. Ez ugyan megtisztelő lett volna Hugó számára, de mivel korántsem volt biztos, hogy a baráti érzelmek tárgyiasult formát öltenek, nem volt hajlandó beleegyezni. A biztosíték megjelenésével a felek ismét visszatértek az üzleti modellhez, és figyelemreméltó, hogy Vilmos ezúttal ellenkezés nélkül beadta a derekát. Ennek oka a Fulcótól és hűbéresétől, Aimeritől való félelmében keresendő: minden áron

116 WHITE 2001. 12.

117 *Conventum* I. 19–24. in BEECH 1995. 124.

118 Uo. 133–134. I. 222–264.

119 Uo. 134., 137–138. I. 266–267., 327–334.

120 WHITE 2001. 10–11. és WHITE 2005. 6.

meg kellett szereznie a várat, hogy a béke biztosítása érdekében átadhassa Aimerinek (amivel nem utolsósorban az ő jóindulatát is megnyerhette volna). Hugó ugyan kihasználta a helyzetet, hogy tovább erősítse pozícióját, de az elbeszélés végén újra hűséget esküszik Vilmosnak.¹²¹

A *Conventum* nemcsak a megegyezések, hanem a *guerrák*¹²² kapcsán is rendszerint áldozatként tünteti fel Hugót, azonban az általa vezetett ostromok legtöbbször sikerrel járnak.¹²³

A *Conventum* szerinti egyensúlyt, amely Aimeri, Bernard és Hugó között állt fenn, Aimeri borította fel Bernard vára, Civray elfoglalásával. Vilmos nyomására, aki szövetségest akart szerezni Bernard-nak, Hugó hosszas ellenkezés után hűséget fogadott az utóbbinak a vár negyedéért, amely akkor illette volna, ha a várat visszafoglalják. Mivel a háborúban egyelőre ők álltak vesztesre, Vilmos Hugó támogatására belefogott Couhé várának építésébe, amely azonban félbemaradt, mivel a herceg békét kötött Aimerivel, és így a *contentio* véget ért.¹²⁴ A béke azonban nem volt tartós, mert Aimeri Vilmos újabb várára vetett szemet, ezúttal Chizére.¹²⁵ A következő *contentio* során Vilmos és Hugó (aki, mint ahogy a *Conventum* későbbi fejleményeiből kiderül, érdekelt volt Chizé elfoglalásában) lerombolták Aimeri várat, Mallevault-t, amelyet – bár Vilmos ígéretet tett az ellenkezőjére – Rancon ura újra felépíthetett Hugó beleegyezése nélkül.¹²⁶ Hugó Aimeri haláláig semmiféle kárpótlást nem kapott, de a *Conventum* megfogalmazása („*Quamdiu vixerit Aimericus, de res supradictas nihil fuit Ugoni.*”¹²⁷) homályban hagyja, hogy a „fent említett dolgokból” pontosan mihez is jutott hozzá később. Feltehető, hogy ekkor kapta meg ténylegesen Civrayt mint Bernard hűbérese¹²⁸, és hogy egyes neki átadott területek vezettek az Aimeri fia, II. Aimeri elleni háborúhoz.

Ekkorra a forrás szerint a kezdeti állapothoz képest Bernard pozíciója némileg meggyengült, hiszen Civrayt a herceg által támogatott Hugónak kellett adnia, ahelyett, hogy közvetlenül vagy egy általa választott személy útján birtokolta volna a várat. A ranconiak és Hugó biztosan elvesztettek, illetve megszerezték egy-egy várat. Az apja által elfoglalt birtokokat azonban csak II. Aimeri

121 *Conventum* I. 266-tól in BEECH 1995. 134-től.

122 A mű szóhasználatára jellemző, hogy a háborúkat 'contentio' és 'litigatio' néven említi, az egyetlen kivétel a Vilmos és Hugó közötti háború ('guerra'). Míg az első angol fordítás (BEECH 1989.) mindegyikre a 'war' szót alkalmazza, Martindale véleménye szerint a három szó jelentését nem lehet összemosni (MARTINDALE 1969. 538. és uő. 1997. VIII. 16–18.). Később a fordítások szóhasználatára finomodott, az 1997-es angol fordítás (MARTINDALE 1997. VIIb) például a 'contentio'-n belül is megkülönbözteti a 'dispute'-ként és a 'conflict'-ként fordított konfliktusokat. Az előbbi kifejezés a családi örökségért folyó küzdelmeket jelöli (a Chizé visszaszerzéséért és Aimeri hagyatékáért folytatott harcot). (Ez a fordítás egy Susan Reynolds irányítása alatt álló csoport munkája, amelynek elkészítésében többek között Jane Martindale és Stephen D. White is részt vettek. L. még MARTINDALE 1969. VIIa 2–3.)

123 *Conventum* I. 191–193., 285. in BEECH 1995. 132., 135.

124 Uo. 127–129. I. 92–118.

125 Uo. 129. I. 118–120.

126 Uo. I. 121–128.

127 Uo. I. 129–130.

128 Bár Hugó névleg csak a vár negyedéért lett Bernard hűbérese, abból, hogy később a várbeliek az elnyomására panaszkodnak, kiderül, hogy tényleges hatalommal rendelkezett felette.

tekintette örökölhetőnek, így ezek szétoztása (amelyben Hugó is érintett volt) újabb *contentió*ba torkollott. Vilmos ekkor fejezte be Bernard tanácsára Couhé várát.¹²⁹ Ezt követően a Civray-beliek Hugó zsarnokoskodására hivatkozva Bernard kezére játszották a várat.¹³⁰

Ez volt az a helyzet, amelyben a *Conventum* narratívája szerint Hugó (ismét) a teljes megsemmisülés szélére került, adatai szerint viszont az erőviszonyok újra megközelítették a kiindulási helyzetet, tekintve, hogy Civray ismét eredeti tulajdonosához került, Aimeri és Hugó pedig egy-egy új várat szereztek (Chizét, illetve Couhét). A Hugó által elszenvedett károk folyamatos emlegetése (míg a többieké szóba sem kerül) kelti azt az érzetet, hogy Hugót kivéve mindenki jól járt.

Az, hogy Vilmos ezután hallgatólagosan bátorította Bernard és Aimeri Hugó elleni szövetségét¹³¹, egyértelmű jele annak, hogy az előző *guerrák* folyamán az utóbbi jelentős erőfölényhez jutott, és teljesen hiteltelenné teszi a forrás azon részeit, amelyekben Hugó szinte sírva panasolja katasztrofális veszteségeit. Aimeri valószínűleg éppúgy elmondhatta volna, hogy „rosszul megy a sora”¹³², de a *Conventum*nak erről jó oka van hallgatni. Ha Hugó (és csak ő) valóban annyira közel került volna az összeomláshoz, mint azt állította, Vilmos minden alkalommal támogatta volna, hogy helyreálljon az egyensúly.

2.5. A klérus

Ideális esetben a nemesség támogatta az egyházat. Ennek legkézzelfoghatóbb jelei a templomok, kolostorok alapítása és az azok számára tett birtokadományok voltak, amelyek akár hosszabb időtartamra is kapcsolatot teremthettek az adományozó család és a kedvezményezett közösség között.¹³³ Egyházi és világi személyek időnként együtt indultak zarándoklatra. V. Vilmos herceget egyik római zarándoklatára Hilduin limoges-i püspök kísérte¹³⁴, és 1026-1027-ben tett jeruzsálemi zarándoklatát IV. Vilmos gróf szintén egyházi kísérettel tette meg (köztük a Saint-Cybard következő apátjával).¹³⁵

Mivel a bőséges adakozás következtében, amely az ezredfordulón érte el tetőfokát¹³⁶, a püspökségek és apátságok nagy kiterjedésű földbirtokokkal rendelkeztek, egy-egy püspök vagy apát földesúrként és hűbérúrként jelentős politikai befolyással bírhatott, ezért minden nagyobb család igyekezett valamelyik fiúgyermekét egyházi méltósághoz juttatni. Aimeri, Saint-Martial világi

129 *Conventum* I. 130–131. in BEECH 1995. 129–130.

130 Uo. 130. I. 137–140.

131 Uo. 131. I. 155–158. Vilmos felgyűjtja Hugó új várát, majd ő és fia megtiltják embereiknek, hogy segítsenek Hugónak.

132 Uo. I. 132. „*Male est modo mi...*”

133 LITTLE 1993. 223.

134 Ademarus Cabannensis 1999. 168. III. 49. I. 1–5.

135 Uo. 184–185. III. 65.

136 LITTLE 1993. 224.

apátja, Rancon várának építtetője a X. század közepén a limoges-i algrófot és Öreg Bosót, La Marche urát is hűbéresei között tudhatta.¹³⁷ Az elbeszélő források említik poitiers-i püspökök egyik várát¹³⁸, illetve a dorat-i társaskáptalan apátja, Péter várát, igaz, az ő birtokai apjától származtak.¹³⁹ Az értékes ajándékok cseréjéből, amely ekkor a magas rangú laikusok kapcsolatait jellemezte, az egyház sem maradt ki. Geoffroy, a Saint-Martial apátja egy ízben húsz mór szolgát kapott ajándékba, akiket két kivétellel ő maga is továbbajándékozott.¹⁴⁰

A püspökök kinevezési jogát, amely eredendően uralkodói felségjog volt¹⁴¹, az ezredfordulón Aquitaniában a herceg gyakorolta.¹⁴² Ez alapvetően kedvezett annak, hogy saját rokonaiból¹⁴³ vagy kisebb földbirtokos családok fiaiból egy hozzá hű püspöki kart alakítson ki, azonban a folyamatot befolyásolta, hogy a limoges-i püspöki hivatal betöltésekor a herceg nem hagyhatta figyelmen kívül a népes algrófi családot, amelynek szövetségére rá volt utalva. Az algrófok rokonait megelőzően III. Vilmos herceg testvére, Èbles viselte a püspöki címet, de tekintve, hogy 969-ben hunyt el, az algrófi család előretörését semmiképp nem lehet a dinasztiaaváltást követő hirtelen társadalmi változások elméletével magyarázni (l. még 11. o.).

Mivel Angoulême grófjához a hercegeket hagyományosan szoros és bizalmas kapcsolat fűzte, se oda, se székvárosába, Poitiers-be nem volt szükséges befolyásos személyt kineveznie. Ez utóbbi város püspökei V. Vilmos pályafutása alatt végig a hűbéresei voltak.¹⁴⁴

Habár csak a *Conventum* ír minden kétséget kizáróan hűbéri viszonyról, sok egyéb jel is mutatja, hogy a püspökök V. Vilmos alárendeltjei voltak: Roho, Angoulême püspöke kezet csókolt neki¹⁴⁵, a társuk kinevezését ellenző püspökök az utasítására megbékéltek Géraud-val¹⁴⁶, és a herceg utasítást adhatott nekik bizonyos feladatok ellátására.¹⁴⁷

Ahhoz, hogy az egyházfők közötti informális hierarchiát megállapíthassuk, a püspökváltások során történő események kiváló támpontot nyújtanak. Úgy tűnik, a limoges-i püspöki szék utódlása egészen Géraud kinevezéséig nem okozott jelentős konfliktusokat. Előfordulhattak viták 1015 előtt is, de ezek nem bírhattak nagy jelentőséggel, és valószínűleg nem véletlenül nem őrizte meg őket az

137 Ademar Cabannensis 1999. 150. III. 29. l. 6–8.

138 Conventum l. 81–91. in BEECH 1995. 127. A forrás itt Vivonne várának birtokviszonyait írja le. Ebből kiderül, hogy Gislebert és Isembert egyaránt V. Vilmos hűbéresei, sőt ők maguk is hűbérurak. Vivonne várához Gislebert minden bizonnyal nem a családi birtokból jutott hozzá, mert halála után Hugó és Vilmos az elhunyt rokonai helyett a következő poitiers-i püspökkel kötnek *conventumot*.

139 Ademar Cabannensis 1999. 165. III. 45. l. 34–36.

140 Uo. 171. III. 52. 23–27.

141 SOUTHERN 1987. 215., 218.

142 Ademar Cabannensis 1999. 156. III. 35. l. 10–11. „*per manum Willelmi ducis*”

143 A források nem említik, hogy V. Vilmosnak lettek volna élő fivérei, unokatestvérei vagy unokaöccsei a tartományban. Vö. Barthélemy 1999. 611.

144 Conventum l. 81–91. in BEECH 1995. 127. L. n. 138.

145 Uo. 123. l. 4–5. in BEECH 1995.

146 Ademar Cabannensis 1999. 169. III. 49. l. 49–50.

147 MARTINDALE 1992. 161.

emlékezet. A Géraud és Jourdain beiktatása körüli viták közül határozottan a második volt a komolyabb. A két eset között azonban van öt jelentős különbség: a tiltakozás oka, az új püspök származása, az elégedetlenkedők helye az egyházi hierarchiában, V. Vilmostal való kapcsolatuk jellege és a bourges-i érsek által felhasznált eszközök.

Gauzlin bourges-i érseki karrierjének botrányos kezdete Aquitaniát 1015 körül csak közvetetten érintette, de a következő limoges-i püspök, Jourdain beiktatásakor olyan következményekkel járt, amelyek az egyik legsúlyosabb, az egyházat és az azon kívüli szférát egyaránt érintő konfliktusnak tekinthetők. Mivel Gauzlin nem kapta meg a felszentelésért kért összeget, a ceremóniát nélküle folytatták le, amit az érsek nehezményezett. A párizsi zsinaton egész Limousint kiközösítette (a Saint-Martial-apátságot kivéve), és bár Jourdain joggal küzdhetett volna az igazáért, inkább kiengesztelte az érseket.¹⁴⁸

A püspökök és Gauzlin ellenállása más természetű okokból fakadt. Az előbbieket – az átlátszó vallási ürügyön túl¹⁴⁹ – azt nehezményezhették, hogy az algrófi család az utóbbi évtizedekben teljesen kisajátította a limoges-i püspökséget, az érsek pedig a beiktatás általa megszabott árát hiányolta. Mivel eldönthetetlen, hogy a hatalomféltés vagy a pénz a nagyobb úr, érdemes inkább a többi eltérésre koncentrálni.

1023-ban Vilmos szakított azzal a hagyománnyal, hogy a limoges-i algróf családjából nevezze ki az új püspököt. Jourdain egy Limoges környéki nemesi családból származott, és püspöki kinevezéséig nem szentelték pappá.¹⁵⁰ Ez azért figyelemreméltó, mert ebből az következik, hogy Vilmos egyértelműen nem vallásos érdemei miatt, hanem politikai indíttatásból választotta. Jourdain felemelése biztosította a püspök háláját és azt, hogy Vilmos ezentúl szorosabb ellenőrzés alatt tarthatta Limousint, mint az algrófi család hegemoniája idején, mert Jourdain a korábbi püspökökkel szemben nem hozhatott önálló döntéseket családjára támaszkodva.

Géraud ellenzékét aquitaniai püspökök alkották, akiket Vilmos el tudott hallgattatni, annál is inkább, mivel Poitiers-ben fejezték ki tiltakozásukat.¹⁵¹ Azt is tudni lehet, hogy legalább egyikük a herceg hűbérese volt, lekötöztetettjei viszont mindketten. Az első esetben a jelöltet vele egyenrangú, a döntéshozónak pedig alárendelt személyek támadták, a másodikban viszont az új püspök egyházi feljebbvalójával került szembe, akinek életére és pályafutására Vilmos nem lehetett hatással.

Jourdain esetében két központosítási törekvés ütközött egymással. Gauzlin sikerét az garantálta, hogy a párizsi zsinatot összehívó király tekintélyét fel tudta használni Vilmostal szemben, és a konfliktust a kiközösítés eszközével sikerült vallási területre terelnie. A herceg a limousini

148 Ademar Cabannensis 1999. 178–179. III. 57. I. 33–45.

149 Uo. 169. III. 49. I. 45–48.

150 Uo. 179. III. 57. I. 18–22.

151 Uo. 169. III. 49. I. 44–45.

egyházmegye kiközösítésével szemben nem tehetett semmit, a vesztes fél szimbolikus behódolását is Jourdainnek kellett végrehajtania. Ez az ügy jelzi, hogy bár a király nem rendelkezett hatalommal Aquitaniában, tekintélye döntő tényező volt egyházi kérdésekben.

A két beiktatási szertartás közül Géraud-éról rendelkezünk részletes leírással. Őt a poitiers-i püspök szentelte fel az alsóbb papi rendekre.¹⁵² Későbbi viselkedése alapján több mint valószínű, hogy ezt kényszer hatására tette, és mivel tudjuk, hogy Vilmos hűbérese volt, nem kétséges, hogy a herceg állt Géraud mögött.

A püspöki beiktatás Gauzlin feladata lett volna, de távollétében a bordeaux-i érsek végezte el.¹⁵³ Hiányzását Adémar azzal indokolja, hogy még nem foglalta el az érseki széket¹⁵⁴, ez azonban nem feltétlenül igaz. Landes feltevése szerint nem hívták meg a ceremóniára, mert Vilmos a fejébe vette, hogy kiszakítja Limoges-t a bourges-i egyháztartományból, és a többi aquitaniai püspökséghez hasonlóan Bordeaux alá rendeli. Ennek a törekvésnek tulajdonítja, hogy később Jourdain is a bordeaux-i érsek próbálta beiktatni.¹⁵⁵ Emellett szól, hogy Gauzlin követeket küldött, tehát illetékesnek tekintette magát. Azonban nem elhanyagolható az sem, hogy a következő püspök beiktatásakor Adémar Gauzlin hiányzását követelőzésével hozza összefüggésbe, így a herceg döntésében talán az előző esetben is közrejátszhatott, hogy nem akart fizetni a bourges-i érseknek. Sajnos mivel nem tudjuk, a bordeaux-i érsek kért-e valamit közreműködéséért cserébe, és ha igen, ez csekélyebb volt-e, mint a Gauzlin által kiszabott ár, a kérdés nem eldönthető.

A poitiers-i szertartáson részt vett Aquitania összes püspöke, akik közül a périgueux-i és az angoulême-i, Arnaud és Grimoard Limoges-ba is elkísérték Géraud-t. Ez alapján könnyen lehet azonosítani a Poitiers-ben maradó, elégedetlenkedő egyházfőket, akik nem mások voltak, mint a poitiers-i és a saintes-i püspökök, Isembert és Islon. Az utóbbi nem mellesleg Grimoard testvére volt¹⁵⁶, ezért talán nem túlzás feltételezni, hogy személyes álláspontja és nem a családi érdek vitte rá az ellenkezésre.

A fentiek alapján az 1020-as évek közepéig családi háttérük miatt a limoges-i püspökök tekinthetők a legnagyobb hatalmú és legnagyobb önállósággal bíró egyháziaknak Aquitaniában. A szintén hercegi támogatást élvező püspökök bábnál többnek aligha tekinthetők, ami fokozottan igaz a poitiers-i püspökökre. Géraud beiktatása azért is tanulságos, mert betekintést nyerhetünk abba, hogyan látták az erőviszonyokat ők maguk. Arnaud és Grimoard szolidaritásból – vagy annak reményében, hogy hűségük elnyeri méltó jutalmát – túltették magukat az egyházi előírások megszegésén, és támogatták Géraud-t, vagyis hallgatólagosan elismerték a herceg és pártfogoltjai

152 Ademar Cabannensis 1999. 168. III. 49. 19–20.

153 Uo. I. 21–22.

154 Uo. I. 23.

155 LANDES 1995. 66.

156 Ademar Cabannensis 1999. 171. III. 51. I. 10–11.

elsőbbiségét. Iseibert és Islon makacsul tartották magukat ahhoz az elképzeléshez, hogy az egyház ügyeit a saját szabályai szerint kell intézni, és ellenállási kísérletük egyúttal kifejezésre juttatta elképzelésüket, hogy Géraud, aki nem alkalmasságának, hanem családja rangjának köszönhetően lett püspök, nem lehet velük egyenrangú, amely elképzelés nem volt több pusztá illúziónál.

Az egyházi tisztségviselők konfliktus esetén családjuk helyett az egyházra és a lakosságra is támaszkodhattak, mint ahogy ezt Grimoard püspök tette Gui algróffal szemben (l. 12. o.). A földrajzi környezet megváltoztatása (a konfliktus Limousinból Rómába tétele) azt eredményezte, hogy immár Gui volt Grimoard foglya, aki így elérte, hogy „barátok legyenek” („*amici facti sunt*”) és együtt térjenek haza.¹⁵⁷

Géraud limoges-i püspök és a Saint-Martial újonnan megválasztott apátja, Hugó, illetve a mellette álló városiak¹⁵⁸ közötti konfliktusnak¹⁵⁹ az szolgáltatott alapot, hogy Géraud nem volt hajlandó beiktatni Hugót. Döntését azonban, amelyet Adémar szerint féltékenységből¹⁶⁰ hozott (de amelyben valójában inkább az apátság jövedelmei játszhattak döntő szerepet, amelyek apát hiányában őt illették¹⁶¹), két évvel később az elégedetlenség hatására kénytelen volt megváltoztatni. Ez az ügy megmutatja a helyi hatalom korlátait: a teljes közösség nyomásának még Géraud sem állhatott ellen, akármekkora társadalmi tőkét tudott egyébként felmutatni Hugóval szemben.

Egyes esetekben az egyház nem szolgálhatott képviselője háttérként. Az Ébles utódjának kiszemelt Benedek megvakításának következményeiről már esett szó (l. 10–11. o.), de érdemes még hozzáfűzni azt a megfigyelést, hogy bár egyházi személyt ért durva támadás, az egyház semmilyen formában nem avatkozott be az ezt követő eseményekbe.

A többi, az egyházi elit tagjait érintő konfliktusok közös vonása, hogy a küzdelem motivációja minden egyházi vonatkozást nélkülözött. Például Beaujeu építéskor (l. 12–13. o.) Hilduin egyik fázisban sem lépett fel önállóan: a várépítésben V. Vilmos, a katonai felkészülésben Gui algróf volt segítségére. Mivel koránál és életmódjánál fogva az idősödő püspök valószínűleg tartózkodott a harctéri eseményekben való részvételtől, az utolsó szakaszban a küzdelem teljesen világi összecsapássá alakult.

A dorat-i társaskáptalan apátja, Péter Hilduinhoz hasonlóan nem kötelezte el magát a békés, szemlélődő élet mellett. Bernard de La Marche kiskorúsága idején ő, testvére és néhány segítő társuk igazgatták annak birtokait, majd miután Pétert kivéve mind meghaltak, illetve

157 Ademar Cabannensis 1999. 159. III. 36. l. 27–31.

158 Uo. 170. III. 50. l. 10. „*non minima seditio fuit civilis*”. A „városi” fogalmát Adémar pontosabban nem határozza meg.

159 Uo. l. 7–11.

160 Uo. l. 9. „*quia non poterat vindicare sibi abbatiam*”

161 LANDES 1995. 33.

cselekvőképtelenné váltak, az apát felgyújtotta saját várát, Mortemart-t.¹⁶² Az Adémar által vélelmezett örület helyett az is okot adhatott erre, hogy testvére halála után az apai örökségből származó vár idegen kézre került vagy kerülhetett, veszélyeztetve a családi birtokokat. Ezután a helyiek, Bernard és Vilmos herceg együttes erővel kivették a kezéből a hatalmat. Később, egy jeruzsálemi zarándoklat után visszavonult és kizárólag a vallásnak élt.¹⁶³

Az agresszióra az egyház egy sajátos módszerrel is válaszolhatott. Birtokosként az egyes tisztségviselők számára adott volt a világi mintára történő konfliktusrendezés lehetősége¹⁶⁴, viszont az erre felhatalmazottak büntetésül szabhatták ki a vallási életből való kizárást is. A szentségekben részesüléstől való megfosztás, az örök kárhozatra ítélet elméletileg minden fizikai megtorlásnál súlyosabb, de azokkal ellentétben a visszakozás, tehát a megbocsátás és a visszafogadás lehetősége mindig adott.¹⁶⁵ Az anathema, amelyet eredendően az eretnekek számára tartottak fenn, ekkor már a kiközösítésnek egy súlyosabb és kidolgozottabb fajtáját jelentette.¹⁶⁶

989-ben Charroux-ban összegyűltek a bordeaux-i egyháztartomány püspökei és Limoges püspöke, hogy megfogalmazzák azokat a bűncselekményeket, amelyekért az elkövetőt anathemával sújtják. Ezzel a rendelkezéssel az egyházat, a szegényeket és a fegyvertelen (!) klerikusokat próbálták megvédeni, de mivel engedményt tettek azoknak, akik megbánják bűnüket (másként nem is tehettek volna), a határozatok elvesztették élüket, és semmilyen hatást nem értek el.¹⁶⁷ Adémar erről a gyűlésről, amelyet az Isten békéje mozgalom¹⁶⁸ egyik kiindulópontjának tekinthetünk, említést sem tesz, ami talán nemcsak jelentéktelenségének köszönhető, hanem annak is, hogy a 994-ben tartott limoges-i gyűlés jelentőségét akarja emelni, amelyen már V. Vilmos is részt vett. Azonban a nemesség ekkor és később is¹⁶⁹ hiába kötött békét és tett ígéretet a megtartására, a továbbiakban ezt számtalanszor megszegették.

Inkább zsarolásnak tekinthető a vallásgyakorlás lehetőségeinek teljes beszüntetése, amellyel a sérelmet elszenvedő egyházi közösség próbálta visszakozásra kényszeríteni a támadót. Fulco Nerrának a tours-i kanonokokkal gyűlt meg a baja, amiért egyikük házában kárt tett. A kanonokok a szimbolikusan Szent Mártont ért sérelemre válaszul a földre helyezték az ereklyét és a feszületet és a templomba csak a zarándokokat engedték be.¹⁷⁰ Fulco nyilvánvalóan nem kockáztathatta, hogy a lakosság elégedetlensége miatt elveszítse a nemrég megszerzett várost. Hasonló gyakorlatra utal

162 Ademar Cabannensis 1999. 164–165. III. 45. I. 5–28.

163 Uo. 165. III. 45. I. 28–37.

164 LITTLE 1993. 211.

165 Uo. 30.

166 Uo. 32.

167 BARTHÉLEMY 1999. 284–287., a latin szöveget közli LITTLE 1993. 259.

168 Hazánkban Györkös Attila tanulmánya foglalkozik a mozgalom történetével: Isten békéje és *treuga Dei* a 11. századi Franciaországban in *Aetas*, 2000/3. 62–75.

169 Ademar Cabannensis 1999. 189. III. 69. I. 3–5.

170 LITTLE 1993. 131–132.

Adémar leírása Hilduin kiközösítéseiről.¹⁷¹ Ez a módszer, éppúgy mint a *conventum* és a *guerra*, rövid távú megoldást kínált az állandó konfliktusokra.

2.6. A fogság mint a megegyezést befolyásoló tényező

A háborúkat követő megegyezést többek között túszejtéssel lehetett befolyásolni. Ebben a herceg és az angoulême-i gróf családja sértett félként nem volt érintett, a hierarchiában alattuk elhelyezkedők között viszont általános volt.

Öreg Boso négy ismert fia közül három közös vonásként tudja felmutatni, hogy hosszabb-rövidebb ideig mindannyian raboskodtak Benedek megvakítása után, közülük viszont csak Gauzbert szenvedett el maradandó sérülést. Az algrófi családnak ugyanebből a generációjából ketten, Gui és Aimeri estek fogságba, amelyből mindketten sértetlenül szabadultak. A jelenség kevésbé jelentős személyeket is érintett, például Gausbert *princeps*¹⁷² vagy a thouars-i lovasokat¹⁷³ is (ez utóbbiak hadifoglyok voltak), az egyházat nemkülönben, gondolhatunk itt Benedek társpüspökre és Grimoard-ra egyaránt (l. 10–12. o.)

A foglyul ejtés motivációja alapvetően kétféle lehetett: zsarolás vagy kár okozása egy riválisnak előzetes tárgyalás nélkül. Az utóbbinak estek áldozatul Benedek, Gauzbert de La Marche és Lusignani Hugó Mouzeuil-beli lovasai, akiket megcsonkítottak.¹⁷⁴

Hugó reakciójának, a thouars-i lovasok elfogásának azonban nemcsak a pusztá bosszúvágy állhatott a háttérben. A *Conventum* úgy fogalmaz, hogy ha el akart volna fogadni váltságdíjat, ötvenezer solidust kaphatott volna.¹⁷⁵ Vilmos közbeavatkozásával¹⁷⁶ nemcsak egy lehetséges vérengzést akadályozott meg, hanem azt is, hogy két hűbérese később nélküle üzleteljen. Szintén üzleti érdek állhatott Grimoard elfogásának háttérben is, mivel Gui algróf ekkortájt Brantôme környékén próbált birtokhoz jutni, és előzőleg folytatta sikertelen háborúját II. Boso ellen.

A túszejtés speciális esete Szent Vaury holttestének ellopása (l. 11. o.), amely egy vértelen konfliktus megoldásához járult hozzá.

Amennyiben a herceg nem avatkozott bele a folyamatba – holott a *guerrákban* és a békekötésekben is érdekelt volt – távolmaradása ellenére is, pontosabban éppen távolmaradásából következtethetünk arra, hogy nagy valószínűséggel a túszejtő felet támogatta.

171 Ademar Cabannensis 1999. 157. III. 35. 41–45. „... novam observantiam constituit, scilicet ecclesias et monasteria cessare a divino cultu et sancto sacrificio, et populum quasi paganum a divinis laudibus cessare, et hanc observantiam excommunicationem censebat.” Ebben az a különös, hogy Adémar a püspökhöz köti azt a gyakorlatot, amely elsősorban a szerzetesi közösségeket jellemezte, akik – nem lévén felhatalmazva a kiközösítésre – liturgikus átkokat mondtak ki ellenségeikre (LITTLE 1993. passim). A *Krónikában* ezzel nem találkozunk.

172 Uo. 167–168. III. 48. L. még 13. o.

173 *Conventum* I. 63–65. in BEECH 1995. 126.

174 Uo. 125–126. I. 57–60.

175 Uo. 126. I. 66–67. „Et si accipere voluisset redemptionem potuisset capere solidos XL milia.”

176 Uo. 126–127. I. 69–70., 78–80.

A leírások alapján a fogság – leszámítva a különféle módokon megnyomorítottakat – leginkább Grimoard püspököt viselte meg. Ebből arra következtethetünk, hogy fontos egyházi méltóság betöltőjének elfogására nem nagyon volt példa – a következmények súlya alapján ezt nem is volt érdemes megkockáztatni.

2.7. V. Vilmos

Adémar *Krónikája* mélyen vallásos, tanult, intelligens férfiként jellemzi V. Vilmost, akit tettei alapján „inkább vélhetek királynak, mint hercegnek”.¹⁷⁷ A leírás egyik figyelemreméltó eleme, hogy Adémar szerint senki nem mert rá kezét emelni.¹⁷⁸ A *Krónikában* azonban ezt leszámítva főszereplőként ritkán jelenik meg: a 34. fejezetben több ízben összeütközésbe kerül La Marche uraival¹⁷⁹, a 41. fejezetben, a dicshimnusz alátámasztandó, két sikeres ostrom vezetője, majd az 58. fejezetben helyreállítja a fegyelmet Saint-Charroux-ban. Ezenkívül az 53. fejezetben védekező jellegű, csúfos vereséggel végződő hadjáratot vezet a normannok ellen (akik természetesen csak „sportszerűtlen” csellel tudtak felülkerekedni).

Vilmos egyetlen *guerrába* avatkozott bele mellékszereplőként, Hilduin és Jourdain már említett szembenállásában a püspököt támogatta, majd kihátrált a konfliktusból. Ezután irányító és igazságszolgáltatói szerepben tűnik fel.¹⁸⁰ Angélyi prévôt-jának meggyilkolása éktelen haragra gerjesztette, a következményekről azonban semmit nem tudunk azon kívül, hogy rosszakarató urak az apátság felosztatására és társaskáptalan létesítésére próbálták felbujtani.¹⁸¹

Úgy tűnik, mintha Vilmos minden másból kimaradt volna, vagy mert nem akart, vagy mert nem tudott beavatkozni. Nem vett részt például a Gui algróf II. Boso ellen épített vára körüli konfliktusban (l. 11. o.), holott több más alkalommal beleavatkozott a két család kapcsolatába. A legfeltűnőbb, hogy nem lépett közbe, amikor néhai leghűségesebb támogatójának fiai apjuk örökségeért vetélkedtek (holott például Blaye vára az ő tulajdona volt¹⁸²). Ismerve azonban Vilmosnak azt a szokását, hogy minden évben Rómába vagy Compostelába zarándokolt¹⁸³, előfordulhat, hogy ekkor nem is tartózkodott Aquitániában. A két testvér közötti rivalizálás egyébként se lehetett komoly, hiszen egyikük jelentős túlerőben volt.

Néhány esetben úgy tűnik, hogy a *guerra* gyors lefolyása miatt a herceg legfeljebb utólag tudott volna cselekedni, a *Conventum* alapján viszont lehet tudni, hogy a várurak közötti rivalizálás nem egy ostrom idejére szólt. Ellenkező esetben feltételeznünk kell, hogy Vilmos nem volt teljesen

177 Ademar Cabannensis 1999. 161. III. 41. l. 12–13. „*potius rex quam esse dux putabatur*”. L. még 8. o.

178 Uo. l. 14–15.

179 Uo. 155. III. 34. l. 3. Poitiers városa minden bizonnyal a herceg személyét is jelenti.

180 Uo. 164. III. 43. l. 9–10., 169. III. 49. l. 44–45., 178. III. 57.

181 Uo. 177. III. 56. l. 95–105.

182 Uo. 163. III. 41. l. 68–71.

183 Uo. 161. III. 41. l. 8–11.

tisztában azzal, mi történik az általa kormányzott tartományban, amennyiben pedig elfogadjuk, hogy tudott a *princeps*ek magánháborúiról, de a legtöbb esetben valóban a háttérben maradt, egyúttal azt is elismerjük, hogy a politikai viszonyok kezdtek ellenőrizhetetlenné válni és a hercegi „birodalom” válságba került. Ebben az esetben az, hogy Vilmos évente hosszabb időre el merte hagyni a tartományt, nem arra utal, hogy rendezett viszonyokat hagyott maga mögött, hanem inkább annak a jele, hogy legitim indokot talált arra, hogy egy időre kivonja magát Aquitania ügyeiből.

Ha Vilmos valóban tehetetlenül állt volna a tartomány problémái előtt, a *Krónika* feltűnő ellentmondást hordozna magában. Valószínűbb, hogy Adémarnak – lévén szerzetes – nem volt megfelelő rálátása a kevésbé jelentős és teljes mértékben világi eseményekre, továbbá nem láthatta szükségesnek alátámasztani azt az állítását, hogy Vilmos a tartomány teljhatalmú ura. A *Krónikában* egyetlen tendencia figyelhető meg egyértelműen, az Isten békéje mozgalom kisajátítása. Míg a 994-es gyűlést Vilmos *tanácsára* tartották, az 1028-as saint-charroux-it ő maga hívta össze.¹⁸⁴

A *Conventum* ugyanezt a helyzetet egészen más megvilágításba helyezi. Vilmos vagy mindvégig aktív résztvevője volt a konfliktusoknak, vagy figyelemmel követte őket, Hugó (és valószínűleg többi hűbérese is) mindig hozzá fordult először segítségért, annak ellenére, hogy időnként összekülönböztek, ő hitelesítette az új szerzeményeket¹⁸⁵, beleszólhatott vazallusai házasságába (átvéve a király hagyományos szerepét, az özvegyek és árvák gyámját), és legtöbbször sikerült kiküszöbölnie, hogy hűbéresei nélküle kössenek megállapodást (ennek egyik jele, hogy Hugótól minden alkalommal elkérte túszeit és foglyait). Tekintélyét jól mutatja, hogy a *Conventum* szerzője (vagy szerzői) zsarnokhoz méltó szavakat ad a szájába¹⁸⁶, amelyek közül talán a következő kirohanás szemlélteti a legjobban az elbeszélés Vilmos-képét: „*Miért nem egyezel meg Bernardral? Annyira függsz tőlem, hogy ha azt mondanám, egy parasztot tegyél meg uradnak, meg kellene tenned.*”¹⁸⁷

Bernard S. Bachrach Vilmos aktivitását elődjéhez, és főleg Fulco Nerra expanzív politikájához képest tulajdonképpen szánalmas vergődésként értékeli, és azt hangsúlyozza, hogy a *Conventum* tanúsága szerint Vilmos Fulco és az angoulême-i gróf segítségével nélkül tehetetlen volt.¹⁸⁸ Az a tényező azonban a herceg mellett szól, hogy IV. Vilmosra mindig számíthatott.

Mint ahogy azt Barthélemy is írja, Vilmos számára az igazi fenyegetést Fulco jelentette.¹⁸⁹ Hiába

184 Ademar Cabannensis 1999. 189. III. 69. l. 1–2. Ebben szerepe lehetett annak is, hogy az algrófi család tagjait időközben Jourdain váltotta a püspöki székből (l. 18. o.). A tendenciáról l. még GYÖRKÖS 2000. 66.

185 BARTHÉLEMY 1999. 349., 350.

186 Pl. *Conventum* l. 72–73. in BEECH 1995. „*«Non eos tibi interrogo propter tuum malum sed etiam per hoc quod meus tu es ad facere meam voluntatem...»*”

187 Uo. 128. l. 103–105. „*«Quare non agis conventum cum Bernardo? Tantum ex me tu es, ut si dicerem tibi rusticum facere in seniori facere debueras.»*”

188 BACHRACH 1993. 163.

189 BARTHÉLEMY 1999. 349.

jutott hozzá hűbéresként poitou birtokokhoz, végeredményben külső ellenségnek tekinthető. Vilmos politikai és katonai erejét igazán az alapján lehet mérlegelni, hogy mennyire tudta megőrizni a tartomány belső egységét annak érdekében, hogy eredményesen léphessen fel vele szemben.

Tagadhatatlan, hogy a herceg nehéz helyzetben volt. Abból, hogy a politikai életet állandó intézmények helyett a személyes kapcsolatok irányították, egyenesen következik az, hogy a mindenkori herceg csak akkor őrizhette meg vezető pozícióját, ha megfelelően tehetséges és elkötelezett volt ahhoz, hogy a hasznára tudja fordítani azokat a lehetőségeket, amelyeket származása kínált neki. Talán nem elfogultság kijelenteni, hogy ezeket Vilmos legtöbbször kihasználta, bár az is igaz, hogy több esetben a körülmények a kezére játszottak.

Előnyös volt számára a La Marche-ot uraló család nagykorú tagjainak kihalása – ugyanakkor el kellett foglalnia Périgueux-t ahhoz, hogy ezt kihasználhassa. Szintén jól jött neki a limoges-i algrófi család megfogyatkozása, amely lehetővé tette számára a püspökség ellenőrzés alá vonását. A siker egyik esetben sem jött magától, de ha a hercegi hatalom valóban csak vergődött volna, egyik helyzetet sem tudta volna teljesen a maga javára fordítani. Akik pedig osztoztak vele a sikerben (például Péter apát és Jourdain püspök), alárendeltjei voltak, és egyikük sem tudta önállósítani magát.

A nagyobb családokkal, La Marche uraival és a limoges-i algrófi családdal szemben hasonló politikát folytatott, mint a kisebb birtokosokkal. Az állandó „helyezkedés” és a birtokkörforgás fenntartása sikeres volt, és mivel Vilmos pályafutása végén Aquitania nem mutat a kezdetinél ziláltabb képet, kijelenthetjük, hogy sikerült helytállnia, azonban a képlékeny helyzet állandó közbeavatkozást igényelt részéről, ami minden erejét felemésztette. Vilmos részéről ebben keresendők az Anjou grófja ellen hosszú távon vallott kudarcának¹⁹⁰ okai.

A herceg nem tehetett csodát: a hierarchiában felette már nem helyezkedett el senki, akire támaszkodhatott volna (láttuk, milyen eredménnyel jártak Róbert ritka közbeavatkozásai), az alatta elhelyezkedők előtt pedig valóban nagy lehetőségek álltak, és ő kénytelen volt kompromisszumokra hatalma megőrzése érdekében. Ez nem feltétlenül jelent befolyáscsökkenést, inkább csak a hatalomgyakorlás módjának átalakulását, amely azonban semmiképp sem volt olyan mértékű, hogy felforgatta volna a tartomány belső rendjét.

3. Összegzés

A XI. század elejére Aquitania metaforikusan igen távol került a királyi hatalomtól és a királyság tartományainak többségétől. Területeinek ellenőrzéséért szinte mindennapos küzdelem folyt, amelyből, csakúgy mint az irányításból, minden nagyobb család kivette a részét, bár korántsem

190 BARTHÉLEMY 2000. 468. „*Si le Récit des Pactes est le signe avant-coureur de quelque chose, [...] c'est de la victoire angevine des années 1030*”

egyenlő mértékben. Az egyházi pozíciók birtoklása előnnyel járt, ennek egyik legékeesebb példája Grimoard püspök viselkedése, aki Saint-Cybard birtokaiból még testvérének, Mussidan urának is juttatott.¹⁹¹

A hűbéri viszony fenntartása a hűbérúrtól is kompromisszumot követelt, hiszen a hűbérbirtokokat saját földjéből osztotta. Így az egyik fél hűbéressé válásával járó háború, mint például a IV. Vilmos herceg és Geoffroy, Anjou grófja közötti nem az utóbbi behódolását jelentette, hanem azt, hogy az előbbinek a béke érdekében le kellett mondania azon területek közvetlen ellenőrzéséről, amelyeket hűbérbirtokként az új vazallusnak juttatott.¹⁹²

A források alapján a birtokosok kapcsolataiban a konfliktusok domináltak. A rivalizálás szüntelenül foglalkoztatta a birtokosokat, és sem egy-egy vár elfoglalása vagy akár egy győztes háború, sem az azutáni megállapodás nem hozott tarós nyugalmi állapotot, sőt a szembenállás akár több generációt is érinthetett¹⁹³: Lusignani Hugó ellenfelei között Thouars három algrófját is megtaláljuk.¹⁹⁴

A felek közti megegyezést szorgalmazó igazságszolgáltatási gyakorlat hiányossága az volt, hogy megegyezés híján nem kínált alternatívát a fegyveres erőszakra. Ennek ellenére az állandó háborúzás addig nem torkolllhatott anarchiába, amíg a herceg a neki tetsző mederben tudta tartani az agressziót. Amíg fennállt a minden fél számára elfogadható megállapodás lehetősége, senki nem fogott fegyvert; az ellentétek bizonyos típusait azonban nem lehetett tárgyalással feloldani.

A *guerra* célja nem a szemben álló fél megsemmisítése volt, hanem hogy erőszakkal biztosítsa a riválisok valamelyikének azt, amit békés úton nem tudott megszerezni. A háború elkerülhetetlen volt, ha valamelyik fél (vagy akár mindkettő) erőfölényre akart szert tenni a másikkal szemben, amibe a veszteség elszenvedésére kiszemelt fél önszántából nem egyezett volna bele. Az erőszakos konfliktusrendezés tehát nem feltétlenül a várurakhoz kötődött, hanem sok esetben a vitafolyamat része volt.¹⁹⁵

A konfliktusok megoldásának a nemesség minden szintjén elengedhetetlen feltétele volt a személyes jelenlét. Vilmos ugyanúgy kivette részét a *guerrákból*, mint a legutolsó várurak, a *Conventum* pedig a szóbeli kommunikáció dominanciájára is felhívja a figyelmet.¹⁹⁶

Az egyházfők a kezükön levő birtokok miatt gyakran a világi nemesekhez hasonlóan viselkedtek. Az ellenük elkövetett túlkapásokra a fegyveres erőszak mellett a kiközösítés

191 Ademar Cabannensis 1999. 158. III. 36. 1–12. POLY–BOURNAZEL 1991. 140. szerint ez a testvér (a *Conventum*ban is szereplő) Aimeri de Rancon.

192 Uo. 151. III. 30. I. 37–41.

193 LITTLE 1993. 211. találó megfogalmazása szerint az örökség részeként szállt a következő generációra.

194 *Conventum* I. 5–18., 49–57. in BEECH 1995. 123., 125.

195 WHITE 1996. 212.

196 MARTINDALE 1997. VIII. 11–13.

alkalmazásával válaszoltak, ami Adémar *Krónikájának* tanúsága szerint nem gyakorolt különösebben megrázó hatást a mindennapi életre.

Az idő múlásával egyre fenyegetőbbben vetült a tartományra Fulco Nerra árnyéka. Mivel Anjou grófjai IV. Vilmos ideje óta birtokosok voltak Poitouban, már bekerültek az adás és elvétel körforgásába, és jelenlétük elengedhetetlen feltétele volt az egyensúlynak. Vilmos ugyan egyben tudta tartani Aquitaniát, de a velük szembeni expanzióra még csak nem is gondolhatott; és míg azokat, akiknek a legtöbb birtokuk hercegi fennhatóság alatt levő területen helyezkedett el, képes volt ellenőrizni, a kívülről érkező anjou grófi családra nem tudott nyomást gyakorolni. Ez a kudarc nem hirtelen jött, nem váratlan katonai vereség formájában, hanem a tartomány Vilmos által örökölt belső erőviszonyainak eredményeként mutatkozott meg.

A fentiek alapján megállapíthatjuk, hogy Aquitániában az első ezredfordulón nem uralkodott anarchia. A herceg minden kapcsolatban meghatározó szerepet játszott, azzal együtt, hogy hatalma megőrzésének érdekében időnként kompromisszumokra kényszerült.

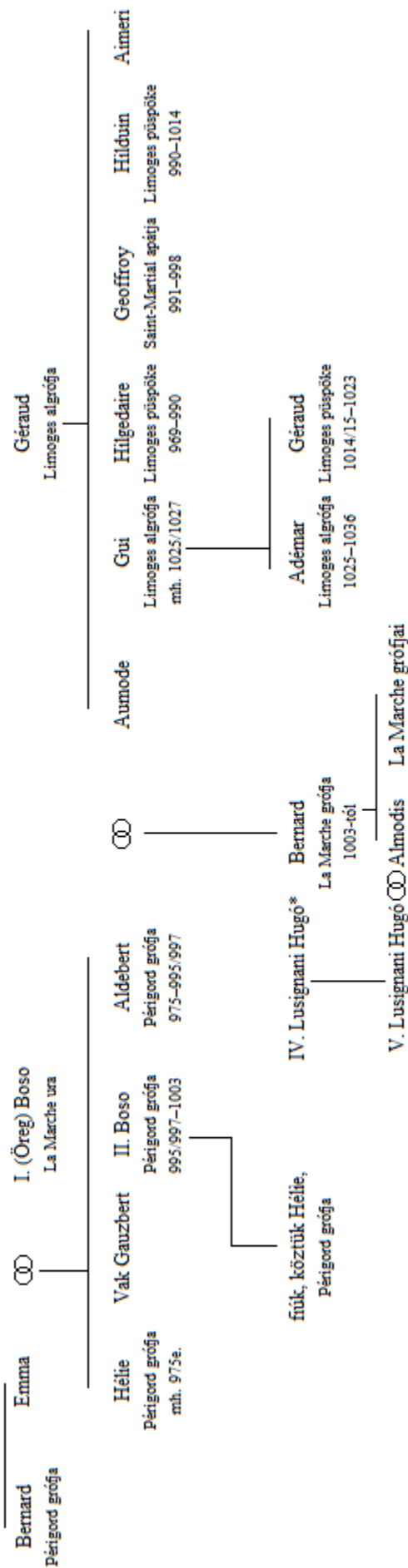
Visszatérve a dolgozat elején feltett kérdésre, a főleg Anjou grófjának köszönhető, elkerülhetetlen térvésztes ellenére Aquitania legfőbb ura V. (Nagy) Vilmos volt, aki, figyelembe véve, milyen erőfeszítéseket tett a tartomány egésze feletti irányítás megtartására, teljes mértékben rászolgált melléknevére.

Térkép

Atlas de la France de l'an mil, szerk. Michel Parisse, Párizs, Picard, 1994. 61., 69. alapján

La Marche urainak és Limoges algrófjainak családfája

*A *Conventum*ban szereplő Lusignani Hugó.

Források:

Ademari Cabannensis *Chronicon*. (Opera omnia I.) Turnhout, Brepols, 1999. (Corpus Christianorum: Continuatio Medievalis, CXXIX. köt.)
Adémar de Chabannes: *Chronique*. ford. Yves Chauvin és Georges Pon, Turnhout, Brepols, 2003. (Miroir du Moyen Âge)
Dominique Barthélémy: *L'an mil et la paix de Dieu*. Párizs, Fayard, 1999. 612.

Táblázatok

Angoulême grófja

IV. Vilmos (988–1028)
II. Audoin (1028–1032)
Geoffroy (1032–1048)

Angoulême püspöke

Grimoard (991–1018)
Roho (1018/20–1029/31
v. 1020–1032-36)

Bordeaux érseke

Gombaud (989e.–998)
Seguin (1010–1024)

Bourges érseke

Gauzlin (1012-től)

La Marche ura / grófja

Hélie (mh. 975e.)
Aldebert (975e.–995/97)
II. Boso (995/97–1003)
Bernard (1003-tól)

Poitiers püspöke

Gislebert (975–1019/21)
Isembert (1019/21–1043u.)

Périgueux püspöke

Arnaud (1010/13–1036/37)

Saintes püspöke

Islon (1000-1031)

Limoges algrófja

Géraud (mh. 988e.)
Gui (mh. 1025/27)
II. Adémar (1025–1036)

Limoges püspöke

Èbles (944–969)
Hildegare (969–990)
Hilduin (990-1014)
Géraud (1014/15-1023)
Jourdain (1023/24-1051)

Saint-Martial apátja

Geoffroy (991–998)
Hugó (1019-1025)

Rokonok: Hildegare, Hilduin (Limoges püspökei) és Geoffroy (Saint-Martial apátja) testvérek, Géraud algróf fiai, Géraud püspök pedig az unokaöccsük. Grimoard (Angoulême püspöke) és Islon (Saintes püspöke) szintén testvérek.

Források: 1. előző oldal.

Bibliográfia:

Ademarus Cabannensis

- 1999 Ademari Cabannensis *Chronicon*. (Opera omnia I.) Turnhout, Brepols, 1999. (Corpus Christianorum: Continuatio Medieualis, CXXIX. köt.) (szerk. Richard Landes, Georges Pon és Pascal Bourgain)

BACHRACH

- 1993 Bernard S. Bachrach: *Fulk Nerra, the Neo-Roman Consul, 987–1040. A Political Biography of the Angevin Count*. University of California Press, 1993.

BARTHÉLEMY

- 1997 Dominique Barthélemy: *La mutation de l'an mil a-t-elle eu lieu ?* Párizs, Fayard, 1997.

BARTHÉLEMY

- 1999 Dominique Barthélemy: *L'an mil et la paix de Dieu*. Párizs, Fayard, 1999.

BARTHÉLEMY

- 2000 Dominique Barthélemy: Autour d'un récit de pactes («Conventum Hugonis»): la seigneurie châtelaine et le féodalisme, en France au XIe siècle, in *Il feudalesimo nell'Alto Medioevo*. 1. köt., Spoleto, Presso La Sede del Centro, 2000. (Settimane di Studio del Centro italiano di studi sull'Alto Medioevo) 447–489.

BEECH

- 1995 George Beech–Yves Chauvin–Georges Pon: *Le Conventum (1030). Un précurseur aquitain des premières épopées*. Genf, Librairie Droz, 1995.

BEECH

- 1989 Agreement Between Lord And Vassal, in Patrick J. Geary (szerk.): *Readings in Medieval History*. Peterborough (Ontario), Broadview, 1989. 405–411.

BEECH

- 2000 George T. Beech: A hűbérúr–dependens (vazallus) viszony: esettanulmány Aquitániából, 1030 körül in *Aetas*, 2000/3. (ford. Novák György) 36–61.

BRUNHÖLZL

- 1992 Franz Brunhölzl: *Geschichte der lateinischen Literatur des Mittelalters*. 2. köt., München, Wilhelm Fink Verlag, 1992.

DUBY

- 1953 Georges Duby: *La société aux XIe et XIIe siècles dans la région mâconnaise*. Párizs, Librairie Armand Colin, 1953.

DUBY

- 2005 Georges Duby (szerk.): *Franciaország története*, I. köt. Budapest, Osiris Kiadó, 2005.

GYÖRKÖS

- 2000 Györkös Attila: Isten békéje és *treuga Dei* a 11. századi Franciaországban in *Aetas*, 2000/3. 62–75.

LANDES

- 1995 Richard Landes: *Relics, Apocalypse and Deceits of History. Ademar of Chabannes 989–1034*. Cambridge (Massachusetts), Harvard University Press, 1995.

- LITTLE**
1993
Lester K. Little: *Benedictine Maledictions. Liturgical Cursing in Romanesque France*. Ithaca, Cornell University Press, 1993.
- MARTINDALE**
1969
Jane Martindale: *Conventum inter Guillelmum Aquitanorum comitem et Hugonem Chiliarchum*, in *English Historical Review*, 1969. 528–553.
- MARTINDALE**
1992
Jane Martindale: Peace and war in early eleventh-century Aquitaine, in C. Harper-Bill és R. Harvey (szerk.) *The Ideals and Practice of Medieval Knighthood*. Woodbridge, Boydell & Brewer Ltd., 1992. 147–176.
- MARTINDALE**
1997
Jane Martindale: *Status, Authority and Regional Power: Aquitaine and France, 9th– 12th Centuries*. h. n., Ashgate, 1997. (Variorum Collected Studies)
VIIa: An introduction to the *Conventum inter Guillelmum Aquitanorum comitem et Hugonem Chiliarchum*
VIIb: *Conventum inter Guillelmum Aquitanorum comitem et Hugonem Chiliarchum* (angol fordítással)
VIII.: Dispute, settlement and orality in the *Conventum inter Guillelmum Aquitanorum comitem et Hugonem Chiliarchum*: A Postscript to the edition of 1969.
- PARISSE**
1994
Michel Parisse (szerk.): *Atlas de la France de l'an mil*. Párizs, Picard, 1994.
- POLY–BOURNAZEL**
1991
Jean-Pierre Poly–Eric Bournazel: *La mutation féodale. X^e–XIIe siècles*. Párizs, Presses Universitaires de France, 1991. (Nouvelle Clio)
- PON**
2003
Adémar de Chabannes: *Chronique*. ford. Yves Chauvin és Georges Pon, Turnhout, Brepols, 2003. (Miroir du Moyen Âge)
- SOUTHERN**
1987
Richard William Southern: *A nyugati társadalom és az egyház a középkorban*. Budapest, Gondolat Könyvkiadó, 1987. (ford. Jászay Gabriella)
- Szgy.**
Sz. Jónás Ilona (szerk.): *Középkori egyetemes történeti szöveggyűjtemény. Európa és a Közel-Kelet IV–XV. század*. Budapest, Osiris Kiadó, 1999.
- WHITE**
1993
Stephen D. White: Stratégie rhétorique dans la *Conventio* de Hugues de Lusignan in *Histoire et société : mélanges offerts à Georges Duby*, 2. köt., Aix-en-Provence, 1993. (Publications de l'Université de Provence) 147–157.
- WHITE**
1996
Stephen D. White: The „feudal revolution”: comment in *Past and Present* 152., 1996. 205–223.

WHITE
2001

Stephen D. White: The politics of exchange: gifts, fiefs, and feudalism in Esther Cohen és Mayke B. de Jong (szerk.): *Medieval Transformations: Texts, Power, and Gifts in Context*. Leiden, Brill, 2001. 169–188.
újra közölve in Uő.: *Re-Thinking Kinship and Feudalism in Early Medieval Europe*. Padstow, Ashgate, 2005. (Variorum Collected Studies) 1–17.

WHITE
2004

Stephen D. White: A crisis of fidelity in c. 1000?, in Isabel Alfonso, Hugh Kennedy és Julio Escalona (szerk.): *Building Legitimacy: Political Discourses and Forms of Legitimacy in Medieval Societies*. Leiden, Brill, 2004. 27–49.

WHITE
2005

Stephen D. White: The politics of fidelity in early eleventh-century France: Fulbert of Chartres, William of Aquitaine, and Hugh of Lusignan in Uő.: *Re-Thinking Kinship and Feudalism in Early Medieval Europe*. Padstow, Ashgate, 2005. VIII.